

Eiler Ferenc

A németek „számonkérése”*

Társadalmi, gazdasági következmények Hartán, 1945–1959

A II. világháború után több mint 200 000 németet telepítettek ki az országból a magyar hatóságok. Az 1945–1948 közötti események nemzetközi és magyarországi politikai, valamint gazdasági összefüggései mára már jórészt ismertek. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a nagypolitikai döntések milyen következményekkel jártak egy konkrét, többségében németek által lakott településen, a Budapesttől 100 km-re délre, a Duna bal partján fekvő Hartán.

A tanulmány első része a két világháború közötti hartai társadalom belső tagozódására és ezzel szoros összefüggésben a falu gazdasági viszonyaira koncentrálna, felvillantva a Volksbund tagságának a lakosság többi részéhez viszonyított anyagi helyzetét is. A vizsgálat fókuszában azonban a helyi társadalomban és gazdaságban a németek számonkérése alatti években (1945–1948) bekövetkezett azonnali változások, valamint ezeknek az ötvenes évekre is kiható következményei állnak. Az elemzés záró időpontja 1959, a magán földtulajdon és a tszcs-k felszámolásának, a téészek alapításának éve, amely ismét új időszámítás kezdete lett a település túlnyomórészt földműveléssel foglalkozó lakosainak életében.

HÁTTÉR: EGY NÉMET FALU A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Etnikai összetétel és a német szervezetek törekvései

Harta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye dunavecsei járásának egyetlen többségében német anyanyelvű lakosok által lakott települése volt a 20. század első felében. Az 1723-ban, Ráday Pál birtokán alapított dunamelléki falu a 18. században még tisztán német községnek számított, eltekintve néhány szlovák családtól, akik néhány évtized alatt beolvadtak az alapítók közösségébe, s azok nyelvét is átvették. A 19. század végi, 20. század eleji népszámlálási adatfelvételek azonban már egyre nagyobb arányú magyar lakosság jelenlétét regisztrálták a településen (1. táblázat).

* A tanulmány a szerző *Németek, helyi társadalom és hatalom, Harta 1920–1989* című, 2011-ben megjelent monográfiája alapján készült.

1. táblázat

A hartai lakosság anyanyelvi megoszlása 1880–1941¹

Év	Anyanyelv			
	Összlakosság	Német	Magyar	Egyéb
1880	3794 (100%)	2678 (70,6%)	866 (22,8%)	250 (6,6%)
1890	4402 (100%)	3020 (68,6%)	1325 (30,1%)	57 (1,3%)
1900	4767 (100%)	3110 (65,2%)	1561 (32,8%)	96 (2,0%)
1910	4967 (100%)	2962 (59,6%)	1968 (39,6%)	37 (0,8%)
1920	5035 (100%)	3494 (69,4%)	1480 (29,4%)	61 (1,2%)
1930	5419 (100%)	3568 (65,8%)	1767 (32,6%)	84 (1,6%)
1941	5815 (100%)	3574 (61,5%)	2181 (37,5%)	60 (1,0%)

A községsoros adatfelvételek pusztá számsorai ugyanakkor elfedik azt a tényt, hogy maga a falu a környező közép- és nagybirtokok Hartához csatolása következtében megnövekedett külterületének lakosságát nem számítva majdnem tisztán német település maradt a két világháború közötti időszakban is. Az 1930-as népszámlálás a Harta közigazgatási területén élők 65,8%-át találta német anyanyelvűnek. A külterületeken élők számát és etnikai összetételét figyelembe véve azonban megállapítható, hogy a harmincas évek elején a 3316 lakosú falu 91%-a volt német.²

Az 1941-es népszámláláson felvett ívek tanúsága szerint a hartaiak 91,3%-a ekkor már tudott magyarul.³ Ha a német anyanyelvű lakosság arányát összevetjük a fenti arányszámmal, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a német anyanyelvűek 86%-a beszélt magyarul. A fennmaradó 14% feltehetően a kisgyerekekből és esetleg néhány idősebb asszonyból tevődött össze. A közösségen belüli kommunikáció, az evangélikus és református istentiszteletek nyelve a német volt ugyan, a férfiak túlnyomó többsége viszont már a századfordulón is beszélt az államnyelvet, jelentős részben a katonaság intézményének, valamint a szomszéd falvak lakosaival való érintkezés szükségességének köszönhetően. Ezt a tendenciát tovább erősítette, hogy a közigazgatás, de mindenekelőtt az egyházi oktatási intézményekben zajló tanítás nyelve – az óvodában és az iskolában a harmadik osztálytól felfelé – már a 19. század utolsó harmadától magyarra változott.⁴ A magyar nyelv elsajátítása tehát jelentős részben külső direkt és indirekt kényszerek hatására történt. Gyakran azonban mégis inkább felvállalt és tudatos stratégia eredménye

¹ *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára* 1996: 77–78.

² *Az 1930. évi népszámlálás*. II. rész. 1934: 426; Bercsényi 1983: 126.

³ *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. 1947: 583.

⁴ Halasi 2003: 77; Polster Gyula a püspöknek. Harta, 1932. augusztus 6. EOL BEEK 263. d. 1115/1932.

volt. Sokan ugyanis azért küldték gyerekeiket a szomszéd magyar településekre cselédnek, hogy azok ott „rendesen” megtanulják a nyelvet.⁵

A magyarországi népszámlálások történetében a nemzetiségi hovatartozásra először 1941-ben kérdeztek rá. Ekkor 1347 személy vallotta magát vagy kis-korú hozzátartozóit német nemzetiségűnek, ami a község teljes lakosságának 23, a német anyanyelvűeknek pedig 38%-át tette ki.⁶

A német nemzetiségi ébredést célul kitűző mozgalom csak az 1930-as évek elején érte el Hartát. 1932 és 1940 között, a Magyarországi Német Népművelő-dési Egyesület (MNNE) helyi csoportjának aktivitása idején a német közösségen belül emiatt kialakult törésvonal még nem volt különösebben jelentős, a Volksbund színre lépésével azonban a helyi társadalmon belüli ellentétek elmélyültek.

Az MNNE országos vezetésének bábáskodása mellett 1932-ben megalakult helyi csoport még csupán nyelvi törekvéseket fogalmazott meg. Szerette volna elérni a német nyelvű evangélikus istentiszteletek számának növelését, s értelem-szerűen a magyar nyelvűek csökkentését.⁷ Emellett az addig C-típusú, lényegében csak nyelvkutatásra szorító oktatás felváltását szorgalmazta a B-típusú, az órák felét magyarul, másik felét németül tartó tanítási renddel. Az egyesület harmadik kívánsága a német dobolási nyelv visszaállítása volt, amit egy főszolgabírói rendelet még 1922-ben változtatott németről magyarra.⁸

A helyi csoportnak lényegében egyik törekvését sem sikerült megvalósítania. A nagypolitikai háttér gyengesége mellett ebben kulcsszerepet játszottak a német mozgalom működésének gyengítésében aktívan szerepet vállaló aktorok is: a közigazgatás helyi, járási és megyei tisztviselői, az evangélikus lelkész és a helyi értelmiség tagjai, valamint a Magyar Országos Véderő Egylet helyi, megyei és országos vezetői.

A Volksbund már jóval aktívabb és koncepciózusabb volt az MNNE helyi csoportjánál. Nem vitás, hogy a két egyesület tevékenysége közötti eltérés mindenekelőtt az országos szervezetek nagypolitikai háttérében, szervezetszervezésében és társadalmi beágyazottságában megfigyelhető különbségekben gyökerezett.⁹ A Volksbund markánsabb arcú alakított ki, s a budapesti központ, valamint a kerületi vezetők aktív támogatását maga mögött tudva sokkal tudatosabban és határozottabban lépett fel céljai megvalósításáért. Az olykor arrogáns tagtoborzó akciók, a tagság számára fenntartott rendezvények, a sokak vallási érzületét sértő és az evangélikus lelkéssel szembeni elutasító alapállás, a németországi Hitler-jugend-gyerekek pénzért történő elszállásolása, s főleg az SS-toborzásokban,

⁵ Fél 1935: 126.

⁶ Czibulka – Heinz – Lakatos (szerk.) 2004: 292.

⁷ Raffay Sándor evangélikus püspök 1927-es vizitációja során elrendelte, hogy a vasárnaponként tartandó két istentisztelet egyikét az évszázados hagyományoktól eltérően magyarul kell megtartani. Egyházlátogatási jegyzőkönyv. Harta, 1927. április 23. EOL BEEK Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek. 3. d. 2.

⁸ A főszolgabíró a főispánnak. Dunavecse, 1933. május. 14. PML PPSK IV. 401. a. 19/1934.

⁹ A Volksbund törekvéseiről és történetéről lásd Tilkovszky 1978; Spannenberger 2005.

illetve az 1944-es kényszersorozásban való részvétel azonban a harmincas évekhez képest sokkal inkább megozotta a hartai német társadalmat.

Hartán kb. 550 fő lépett be a Volksbundba.¹⁰ Amennyiben a Volksbund taglétszámát rávetítjük a német anyanyelvűek számára, megállapíthatjuk, hogy a német anyanyelvűek nagyjából 16%-a léphetett be a szervezetbe. Ha azonban az életkori viszonyokat is szem előtt tartjuk, akkor megállapítható, hogy a magát német anyanyelvűnek valló, 15 évnél idősebb lakosság nagyjából 30%-a lehetett tagja a helyi csoportnak.¹¹ A helyi társadalomból a foglalkozáscsoportokat tekintve természetesen a földművesek léptek be legnagyobb számban az új szervezetbe. Az 1942-ben nyilvántartott keresztyén iparosoknak 23, a kereskedőknek pedig 13%-a volt Volksbund-tag.¹² A helyi értelmiség egységesen távolmaradt a szervezettől.

A hartai alapszervezet aktivitását tekintve négy alapvető témakör különíthető el. Az elsőbe azok a rendezvények, akciók és események sorolhatók, amelyek a belső kohézió megteremtésére, illetve erősítésére, valamint a közösség belső életének szervezésére irányultak. Ezek közé sorolhatók az előadások, táncmulatságok, a télisegély-akciók, a fiatalok képzése és a németországi gyerekek fogadása. A második témakörbe az istentiszteleteken és az oktatásban használt nyelv megváltoztatására irányuló törekvés tartozott. A harmadik törekvés a képviselőtestület feletti ellenőrzés megszerzésére, tehát a helyi szintű politikai reprezentáció biztosítására, a negyedik pedig az SS-toborzások, illetve sorozás sikerességének előmozdítására vonatkozott. A községen belüli politikai reprezentációt végül nem sikerült megteremteni, valamint a dobolás és az evangélikus istentiszteletek nyelvének kérdésében is kudarcot vallott a szervezet. A német nyelvű oktatás bevezetése elvileg megtörtént ugyan, de ez egyrészt egy központi, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletének volt köszönhető, másrészt a végrehajtását évekig halasztották, s végül csak egy hatvan fős csoport esetében valósították meg.¹³ A két Waffen SS-toborzás népszerűsítésében ugyan tevékenyen részt vett a Volksbund, de a szülők ellenállása miatt mindössze nyolc fiatal vonult be önként a német hadseregbe.¹⁴

Az 1944. június 19–22. között lezajlott kényszersorozás azonban már a végleteleg megozotta a helyi német társadalmat. Hartán 744 férfit akartak

¹⁰ Az 1948 elején összeállított, a kitelepítés kapcsán valamilyen módon érintettek számbavételét célzó belügyminisztériumi íveken (névjegyzékeken) hivatalosan 755 személy szerepelt hartai Volksbund tagként. MOL XIX-B-1-at. 13. d. 319/1948. Ennek a számnak a hitelességét azonban már az akkori hartai előjáróság is kétségbe vonta és csupán kb. 550 fő esetében találta a névsort pontosnak.

¹¹ Ez az arány lényegében megegyezik azzal a becsléssel, amit egy Hartára látogató Volksbund vezető 1942-ben közölt az evangélikus lelkésszel, s amit a szervezet országos napilapja, a *Deutsche Zeitung* is tényként közölt olvasóival. Palotay Raffay püspöknek. Harta, 1942. március 17. EOL BEEK 389. d. 728/1942; Klein 1942.

¹² MOL XIX-B-1-at. 13. d. 319/1948.

¹³ Tóth 1998: 36.

¹⁴ Névjegyzék a német haderő kötelékébe bevonult volt hartai lakosokról. Harta, 1943. február 12. BKMÖL V. 336. 17. d. 860/1943.

sorozóbizottság elé állítani, de végül csupán 206 személy számára állítottak ki behívási parancsot. Közülük mindössze 78-an vették át a behívójegyet. A faluban kész tényként kezelték, hogy a Volksbund helyi aktivistái személyesen is közreműködtek a behívási listák összeállításában.¹⁵ A levéltári források alapján nem állapítható meg, hogy mindez megfelelt-e a valóságnak vagy csak szóbeszéd volt. A hírek német közösségre gyakorolt hatása azonban elementáris eredménynek bizonyult, s végleg megosztotta az addig a hétköznapi élet kényszerei és a rokoni kapcsolatok által még többé-kevésbé összetartó közösséget. Ettől kezdve a csendőrségnek emelt létszámmal kellett járőröznie a faluban a nyugalom fenntartása érdekében.¹⁶ A visszavonuló német csapatokkal végül mindössze 40 család vonult tovább nyugatra 1944. október végén.¹⁷

A hartai társadalom tagozódása és a falu gazdasági viszonyai

A lakosság túlnyomó többsége Hartán és a járás többi településén is mezőgazdaságból élt (2. táblázat).

2. táblázat
*A keresők száma gazdasági áganként, foglalkozási viszonyok szerint 1941-ben*¹⁸

	Harta	Dunapataj	Solt	Szalkszentmárton
Mezőgazdaság	1789 (77,7%)	2024 (73,6%)	2829 (80%)	1455 (79,8%)
Ipar	119 (5,2%)	191 (6,9%)	211 (6,0%)	94 (5,2%)
Építőipar	18 (0,8%)	34 (1,2%)	51 (1,4%)	27 (1,5%)
Közlekedés	69 (3,0%)	49 (1,8%)	56 (1,6%)	30 (1,7%)
Kereskedelem	69 (3,0%)	81 (2,9%)	76 (2,2%)	39 (2,1%)
Szolgáltatás	61 (2,7%)	83 (3,0%)	111 (3,1%)	51 (2,8%)
Közszolgálat	109 (4,7%)	92 (3,3%)	115 (3,3%)	71 (3,9%)
Egyéb ágazat	10 (0,4%)	30 (1,1%)	7 (0,2%)	2 (0,1%)
Nyugdíjas	59 (2,3%)	168 (6,1%)	82 (2,3%)	55 (3,0%)
Összes kereső	2303 (100%)	2752 (100%)	3538 (100%)	1824 (100%)

Az 1935-ös földbirtok-statisztika szerint a hartai földterület 59%-át 9 darab 500 kat. hold feletti birtok képezte.¹⁹ Ennek ellenpontjaként 18,9% volt az

¹⁵ Palotay Raffay püspöknek. Harta, 1944. június 22. EOL BEEK 424. d. 1250/1944. 2.

¹⁶ A jegyző a főszolgabíróknak. Harta, 1944. augusztus 16. BKMÖL V. 336. 21. d. 44. biz. /1944. 2.

¹⁷ A hartai bíró levele a Honvédelmi Miniszternek. Harta, 1945. március 26. BKMÖL XXII. 337. 1. d. 70/1945.

¹⁸ *Az 1941. évi népszámlálás. I. Foglalkozási adatok községek szerint.* 1975: 518–520.

¹⁹ A hartai földekből 1930-ban a 100 kat. holdnál nagyobb földbirtokkal rendelkezők a következők voltak. 7 legeltetési társulat rendelkezett tulajdonjoggal: az akasztói, a szakmári, a hartai, a heténypusztai, a harta-tetétleni, a kismiklai és a mikla-bojári. Két község, Dunapataj és

1 kat. holdnál kisebb, és 53,1% az 1–5 kat. hold közötti földbirtokok aránya. Előbbi a birtokok összterületéből csupán 0,6%-kal, utóbbi pedig mindössze 7%-kal részesedett (3. táblázat).

3. táblázat
*A földbirtokok száma és területe a járás nagyobb településein kat. holdban*²⁰

	Harta		Dunapataj		Dunavecse		Solt		Szalkszentmárton	
0–1 kat. hold	307	– 170	537	– 301	339	– 181	661	– 390	215	– 123
1–5 kat. hold	864	– 2025	721	– 1695	607	– 1472	1256	– 3501	558	– 1500
5–50 kat. hold	418	– 5668	525	– 7951	299	– 3899	736	– 9446	405	– 5088
50–100 kat. hold	16	– 1040	17	– 1127	14	– 1020	26	– 1712	4	– 325
100–500 kat. hold	13	– 3087	11	– 1781	8	– 1613	17	– 3947	4	– 655
500–1000 kat. hold	5	– 2568	–		3	– 2121	3	– 1855	2	– 1273
1000–3000 kat. hold	2	– 3715	2	– 3598	1	– 1340	2	– 2416	–	
3000 kat. hold felett	2	– 10674	–		–		1	– 4274	1	– 6585
Összesen	1627	– 28947	1813	– 16453	1271	– 11646	2702	– 27102	1189	– 15549

A járásban a földbirtokviszonyokra általánosan jellemző volt a nagyarányú tagoltság. Az öröklések és a vásárlások miatt viszonylag ritkán fordult elő, hogy valakinek a birtoka egy tagban lett volna. Extrém példaként az is előfordult, hogy egy földbirtok több mint 60 részből tevődött össze.²¹ Ez a tendencia ugyanakkor országos probléma is volt, ezért a harmincas években elindult egy tagosítási folyamat, ami azonban a világháború kitörése miatt már nem zárult le. Hartán az 1627 földbirtok 15 321 tagból tevődött össze. A birtokok közül csupán 477 állt egy tagból, ezek összterülete 15 808 kat. holdat tett ki. Hasonló jelenség

Harta is 100 kat. holdon felüli birtokot tudhatott magáénak. A Hartai Királyi Országos Büntetőintézet (Állampuszta) és a Magyar Tudományos Akadémia is – ez utóbbi is az Állampusztának adta bérbe földjeit – jelentős birtokkal rendelkezett Hartán; előbbi 2517 kat. holddal, utóbbi 647 kat. holddal. A Kalocsai Római Katolikus Érsekség 6672 kat. holdas birtokának nagy részét 25 olyan bérlő között osztotta fel, akik 100 kat. hold feletti gazdaságokat üzemeltettek. A fennmaradó több mint 1500 kat. holdat kisbérlőknek adta ki. A magánszemélyek közül hárman voltak vidéki illetőségűek: Boronkay György (Budapest, 710 kat. hold), Törley Bálint és neje (Solt, 698 kat. hold) és Rauszek E. Jenő (Budapest, 169 kat. hold). A helyi lakosok közül gr. Teleki Józsefnek 4002 kat. holdja, Miskey Károlynának pedig 512 kat. holdja volt. Hartán ekkor a település paraszti lakosai közül csupán hárman rendelkeztek 100 és 200 kat. hold közötti földbirtokkal: Arrasz Kristóf 122 kat. holddal (ebből 112-t kiadott kisbérletbe), Gottschall János 194 kat. holddal és özv. Schneider Jánosné 115 kat. holddal (Schnautigel Andrásnak adta bérletbe). Schnautigel Péternek a község területén ugyancsak 52 holdja volt, Akasztón azonban további 515 kat. holdja. *Magyarország Földbirtokosai és földbérlői. 1937: 199–200.*

²⁰ *Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint 1936. 174.*

²¹ Fél 1935: 31.

figyelhető meg azonban a járás többi településén is, különösen Solton, Szalkszen tmártonban és Dunapatajon.²²

A hartai mezőgazdasági népesség viszonylag kis hányada tartozott a közép- és gazdagparaszti réteghez. Az önálló termelőtevékenységet folytatók, segítő családtagjaik és eltartottjaik mindössze 23,5%-a élt 20 kat. holdnál nagyobb területből.²³ Ez a járás egyéb településeivel összehasonlítva kétségtelenül jelentős arányszám. A mezőgazdasági népesség belső viszonyait tekintve azonban jelentősen elmarad a 0–5 kat. holdat művelők napszámos munkára is rákényszerülő 36,8%-ától, valamint a kimondottan fizikai foglalkozásúak – jelentős részben, de nem kizárólag a külterületeken lévő nagybirtokokon dolgozók – 36%-ától (4. táblázat).

4. táblázat

*A mezőgazdasági népesség megoszlása a gazdaság nagysága és foglalkozási viszony szerint*²⁴

	Harta	Dunapataj	Dunavecse	Solt
Népesség	3808 (100%)	4204 (100%)	2754 (100%)	6064 (100%)
Önállóak	1829 (48,0%)	2056 (48,9%)	1380 (50,1%)	2635 (43,5%)
Segítő családtag	597 (15,7%)	555 (13,2%)	265 (9,6%)	765 (12,6%)
<i>Összesen</i>	<i>2426 (63,7%)</i>	<i>2611 (62,1%)</i>	<i>1645 (59,7%)</i>	<i>3400 (56,1%)</i>
0–1 kat. hold (Önállóak és segítő családtagok)	164 (6,9%)	343 (13,1%)	150 (9,1%)	327 (9,6%)
1–3 kat. hold	429 (17,9%)	606 (23,2%)	348 (21,2%)	863 (25,4%)
3–5 kat. hold	290 (12,0%)	338 (12,9%)	277 (16,8%)	525 (15,4%)
5–10 kat. hold	426 (17,6%)	599 (22,9%)	306 (18,4%)	649 (19,1%)
10–20 kat. hold	493 (20,3%)	450 (17,2%)	313 (19,0%)	577 (17,0%)
20–50 kat. hold	297 (12,2%)	190 (7,3%)	165 (10,0%)	325 (9,6%)
50 kat. hold felett	274 (11,3%)	70 (2,7%)	59 (3,6%)	68 (2,0%)
Egyéb önálló és segítő	53 (2,2%)	15 (0,6%)	27 (1,6%)	66 (1,9%)
Fizikai foglalkozású	1374 (36,1%)	1591 (37,9%)	1106 (40,2%)	2653 (43,8%)
Szellemi foglalkozású	8 (0,2%)	2 (0%)	3 (0,1%)	11 (1,0%)

²² Dunapatajon a földbirtoktagok száma 10 322, Solton 11 108, Szalkszen tmártonban pedig 12 644 volt. *Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint* 1936. 176.

²³ Bár a földbirtok-statisztika kétségtelenül fontos információkkal szolgál az egykori mezőgazdasági viszonyokat illetően, a mezőgazdaság művelési egységeiről a mezőgazdasági üzemek (gazdaságok) statisztikája nyújt realisabb képet. A földbirtokkal szemben ez a tényleges gazdasági viszonyokat mérte fel, s egysége a földbirtokkal szemben a gazdaság, a mezőgazdasági üzem volt. Előnye, hogy figyelembe vette a haszonbérleti viszonyokat is.

²⁴ *Az 1941. évi népszámlálás. I. Foglalkozási adatok községek szerint.* 1975: 204–206.

A népszámlálási adatokból élénk táruló kép azonban jelentősen torzít. Csupán a Harta közigazgatási területén belüli viszonyokat adja ugyanis vissza, miközben a falu takarékos német lakossága a szomszéd települések közigazgatási fennhatósága alá tartozó, eladásra felkínált földekből is felvásárolt amennyit csak lehetett. Ez a tény pedig az egy személyhez, illetve családhoz köthető földbirtokok, valamint a mezőgazdasági üzemek tényleges területét minden kategóriában felfelé módosította.

A hartai jegyző hozzátéve 3 kat. holdban látta azt a birtoknagyságot 1934-ben, amely biztosította egy család megélhetését.²⁵ Ez azonban minden bizonnyal csupán az alapvető élelmezéshez szükséges földbirtok nagyságára utalt. A jórészt gabonatermesztéssel foglalkozó gazdaságok esetében ugyanis kb. 15–20 kat. holdnál húzódtott az a határ, amely garantálta, hogy a család önellátása már egyáltalán nem jelentett gondot, s a gazda terményével minden évben megjelenhetett a piacon is.²⁶

A paraszti értékvilág fókuszában a föld, valamint az előrejutás egyetlen eszközeként elismert munka állt. Ez szociális helyzetből, nemi hovatartozástól függetlenül a földműves lakosság teljes körére igaz volt Hartán.²⁷ A település már a századfordulón is ismert volt lakóinak szorgalmáról.²⁸ Néhány évtized múlva pedig Erdei Ferenc is elismerően nyilatkozott az itteni németek munkabírájáról: „Sok hartainak Patajon túl van földje a pusztákon, fölkel hajnal két órakor és keresztülhajt a falun, mielőtt a patajiak fölkelnek.”²⁹

A jómódú német családok tagjai és családfői sem szakadtak el a napi munkától, s tevékenységük nem korlátozódott csupán a gazdaságban folyó munka szervezésére. Alkalmazottaikkal többnyire együtt dolgoztak a földeken. „A nagyapámék közül az egyik száz, a másik hatvan holdas volt. Ugyanúgy dolgoztak, mint a többiek. A különbség abban látszott, hogy nagy ház volt, nagyobb tanya, meg 4 pár ló.”³⁰

Erdei Ferenc a harmincas évek első felében Hartán járva nem érzékelt komoly, kitapintható ellentétet a szegény és a gazdagabb paraszti rétegek között.³¹ A csak lefojtva, de azért meglévő, lappangó társadalmi feszültség Hartán nem fenyegetett nyílt ellenségeskedéssel, hiszen a vagyoni helyzet által megrajzolt társadalmi

²⁵ Király 1981: 53.

²⁶ Interjú P. G.-vel. 3.

²⁷ „Míg Patajon és Akasztón nem, Kiskőrösön és Hartán keményen kivették részüket a gazdasági munkákból az asszonyok is. A hartai hajósok feleségei maguk irányították az itteni gazdaságot.” Sz. Kőrösi 1992: 88.

²⁸ Mészáros Gyula: Harta, Dunapataj, Kalocsa. (Kézirat, dátum nélkül, feltehetően a századforduló táján) Néprajzi Múzeum, Etnográfiai Adattár. 000.732.

²⁹ Erdei 1977: 233.

³⁰ Interjú J. G.-vel. 2.

³¹ Erdei 1977: 233.

hierarchiára a helyiek adottságként tekintettek. Az ebből való kitörésre vagy a földvásárlás útján nyílt korlátozott lehetőség, vagy pedig a falu elhagyásával.³²

Egy 1942-es községi kimutatás 88 önálló, engedéllyel rendelkező keresztény iparost és 39 kereskedelmi tevékenységgel foglalkozó személyt sorolt fel.³³ Az iparosok és a kereskedők jövedelmi viszonyai között rendkívül nagy volt a szórás. Voltak közöttük kifejezetten jómódúak, de voltak olyanok is, akiknek a jövedelme csak szerény megélhetést biztosított (vándorkofák). Az iparosok a földműves adózók átlagához képest azonban többnyire nagyobb összeget fizettek be az adóügyi jegyzőnél.³⁴ Legtöbb egyenes adót a bércséplők, hentesek, kovácsok és kocsmárosok fizettek. Égel György kovács például 487 pengő éves adójával a lista 56. helyén, Szurma János hentes 400 pengőjével a 78. helyen állt, Gillich János szabó pedig 232 pengővel a 148. helyen. 480 pengő adót ekkoriban Hartán egy nagyjából 45–50 kat. holddal rendelkező gazda fizetett, 400 pengőt a kb. 35–40 kat. holdas, 230 pengőt pedig a 25–30 kat. holdas földművesek adóztak. Az iparosok nagy része természetesen ennél jóval szerényebb körülmények között élt. Brenner Kristóf bognár, Frei János borbély például 60-60, Gröb János kőműves 56, Krausz Henrik kádár 53, Pfundt Henrik cipész 50, Gröb Péter cipész 40, Schmehl György kőműves pedig 30 pengő adót fizetett az 1939-es évben. A kereskedők jövedelmi viszonyai között is rendkívül nagy volt a különbség. Volt közöttük két személy, a gabonakereskedelemmel foglalkozó malomtulajdonos Volenik János és Löwy Ignác, akik a község leggazdagabb lakosai közé tartoztak. 1939-ben előbbi 3775, utóbbi 1217 pengő adót fizetett. Mindketten a gabonakereskedelem kulcsszereplői voltak, és egyfajta természetbeni bank funkcióját is ellátták a mezőgazdasági ciklusoknak kiszolgáltató termelők felé. „Volt egy Volenik malmos [...] az olyan volt, mint egy közraktár. Nem számolták el a gabonát. Ha pénz kellett, lehetett menni a Volenikhez. A nagypapa 1938-ban fejezte a háza az építését, és ő mindig onnan építkezett. Akkor számoltak el, amikor mind a kettőnek jó volt az ár.”³⁵ A kereskedők többségének azonban néhány gabona- és vegyeskereskedőtől eltekintve, sokkal szerényebb jövedelemmel és alacsonyabb életszínvonallal kellett megelégednie. A vegyeskereskedők egy része például csupán 50 pengő körüli adót fizetett évente – persze ez még mindig jóval több volt, mint amennyit a hartai adófizető földművesek többsége adózott.

A közlekedési ágazatban 1941-ben 69-en dolgoztak. Eltekintve a néhány vasutastól, ezek a férfiak mind hajósok voltak. A hartaiak általában fűtőként dolgoztak a Magyar Folyami és Tengerhajózási Rt. vagy az osztrák Dunai Gőz-

³² „Hartai családnevek felbukkannak Budapest különböző kerületeiben, de legfőképpen a pesti oldalon. Főleg Pesterzsébeten, Kispesten, meg hát a belvárosi részen dolgoztak. Az én apám is ott született, »beszkártos« volt. Apámnak az apja ment el a faluból. [...] Ezek a Pestre került hartaiak [...] evangélikus közösségekhez illeszkedtek. Leginkább pesti németajkú evangélikus közösségekhez.” Interjú P. G.-vel. 1.

³³ Kimutatás a Harta község területén levő keresztény iparosokról és kereskedőkről. BKMÖL V. 366. 825/1942.

³⁴ BKMÖL V. 366. 78. d. Adóbeszedési naplók. 1939.

³⁵ Interjú J. G.-vel. 8.

hajózási Társaság járatain, de akadt közöttük kormányos és matróz is.³⁶ A hajósok társadalmi megbecsültsége az iparosokéval volt egy szinten. Helyzetük abból a szempontból számított irigylésre méltónak, hogy amellet, hogy havonta fix fizetést kaptak a társaságoktól, és földjeiket akár ki is adhatták haszonbérletbe, a lakosság túlnyomó többségével ellentétben nyugdíjra is jogosultak voltak.

A helyi társadalmon belül a helyi értelmiség meglehetősen szűk rétegéhez tartozott az evangélikus és a református lelkész, a felekezeti iskolák hat evangélikus és két református tanára, az óvónő, a községi jegyzők, a pénztári ellenőr, az orvos és a körállatorvos, a takarékpénztár vezetője, a vasútállomás és a hajóállomás főnöke, valamint a postamester kisasszony. Sokan közülük nem voltak hartai születésűek, többüknek nem is német volt az anyanyelve, de a lakossággal való érintkezés miatt mindannyian beszéltek németül. Ehhez a réteghez a falu lakossága tiszteletteljes távolságtartással viszonyult.³⁷ A két lelkésznek a helyi társadalomban betöltött szerepe és beágyazottsága ugyanakkor jelentősen eltért a többi értelmiségietől az egyház faluközösségbeli kulcsszerepe, a lelkészek lelki vezetői szerepköre és az iskolák egyházi fenntartása miatt.

A lelkészek és tanítók javadalmazása az egyházakra, illetve a gyülekezetekre hárult (az óvónőket az állam fizette), míg a községhezán dolgozók és a község alkalmazásában állók fizetését maga a község fedezte a befolyt adókból. Az 1934. évben Pintér Péter vezető jegyző összes készpénzjárandósága 3290 pengő, Szendrey Lajos adóügyi jegyzőé 2263, Vértessy István orvosé 2304, Várady Károly körállatorvosé 2100, Schettrér Péter ellenőré pedig 2008 pengő volt.³⁸

A hartai Volksbund-tagok gazdasági helyzete

A Volksbund-tagok helyi társadalmon belüli anyagi helyzetét tekintve az 1939-es egyenes adófizetési nyilvántartás nyújt némi – bár természetesen erősen korlátozott – fogódnót.³⁹ Maguk a Volksbund vezetői az adózók felső 1/3-ába tartoztak az 1939-es adózási évben. Voltak azonban közöttük olyanok is, akik kifejezetten jómódúnak számítottak, s mint ilyenek, az első 50 hely valamelyikén szerepeltek. Georg Arrasz pénztáros fizette a legtöbb adót a Volksbund-tagok közül 1939-ben, és az adólistán a 22. helyet foglalta el 1032 pengővel. A szervezet vezetője, Johann Gillich ugyanakkor a 148. volt a listán (232 pengő)⁴⁰ (5. táblázat).

³⁶ Schmel 1983: 47.

³⁷ Interjú P. G.-vel. 4.

³⁸ Harta község költségvetése. BKMÖL V. 336. 41.449/1933.

³⁹ BKMÖL V. 366. 78. d. Adóbeszedési naplók. 1939.

⁴⁰ Ebben az évben a legtöbb adót a Kalocsai érsekség (37 881 pengő) és gr. Teleki József (27 233 pengő) fizette.

5. táblázat
*A Volksbund-tagok aránya az 1939-es adóíveken szereplő adózók között*⁴¹

Adózók listáján	Fizetett adó (P)	Volksbund-tag	Volksbund-tagok az összes adózó %-ában	Volksbund-tag adózók %-a
1–50.	–500	6	12%	2,5%
1–100.	–302	16	16%	6,7%
1–250.	–142	40	16%	16,7%
1–500.	–65	89	18%	37,1%
1–750.	–38	130	17%	54,2%
1–1000.	–22	160	16%	66,7%
1–1250.	–12	193	15%	80,4%
1–1500.	–4	224	15%	93,3%
1–1696.	–0,1	240	14%	100,0%

Az 1939-ben egyenes adót fizető, beazonosítható hartai lakosok 14%-a, 240 fő volt Volksbund-tag.⁴² 37%-uk tartozott a legtöbbet fizetők 1/3-ába, amely kategória alsó értéke valamivel az országos átlagot fizető adózók kategóriája felett húzódott. Ugyanez a kategória a nem Volksbund-tag adófizetők esetében 28%-ot tett ki. (Az 50 legmagasabb adót fizető személy esetében a képet jelentősen árnyalja, hogy közülük mindössze harmincöten voltak hartai németek. A fennmaradó 15 tételen a nem német földbirtokosok és legeltetési társulások osztoztak. Ha őket figyelmen kívül hagyjuk, akkor a Volksbundhoz tartozó hartai adózók tényleges aránya ebben a sávban nem 12, hanem 17%-ot tett ki.) Az adótábla középső harmadában mindkét csoport 30-30%-a képviseltette magát. A legkevesebb adót fizető 1/3-ba pedig a Volksbund-tagok 33, a Volksbundhoz nem tartozók 44%-a tartozott.

Az az akkoriban gyakran hangoztatott megállapítás tehát, hogy a Volksbundba főleg a helyi társadalom legszegényebb egyénei/családjai léptek be, Harta esetében sem fedi a valóságot. A helyi társadalom minden vagyoni osztálya jelen volt ugyanis a tagok között, a leggazdagabb családoktól kezdve a középrétegeken át a legszegényebkekig.

⁴¹ A táblázat az adóbeszedési napló és a kitelepítési jegyzék összevetésével készült. BKMÖL V. 366. 78. d. Adóbeszedési naplók. 1939; MOL XIX-B-1-at. 13. d. 319/1948.

⁴² Az adóíveken nem szereplő Volksbund-tagok nők, a család által eltartott idősek, vagy pedig önálló gazdasággal még nem rendelkező fiatalok – és természetesen a nincstelenek lehettek. A csoporton belüli arányok meghatározására ma már a források hiánya miatt nincs lehetőség.

A HARTAI NÉMETEK ÉS A „SZÁMONKÉRÉS” IDŐSZAKA

Az 1945 és 1949 közötti fél évtized a hartai történelem legtöbb változást hozó, a közösség addigi életét radikálisan átalakító korszaka volt. A hartai németek kollektív emlékezetében ez az időszak az államhatalommal szembeni teljes kiszolgáltatottság, az egzisztenciális veszteségek koraként maradt meg.

A németek „felelősségre vonása” több lépcsőben történt. A szovjet hadsereg parancsa és az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete értelmében 1944–1945 fordulóján tízezreket szállítottak el Magyarországról *malenkij robotra* a Szovjetunió területére. Ezután a Volksbund-tagsággal gyanúsítottakat népbírószági eljárás alá vonták és szabadságvesztésre, valamint vagyonek kobzásra ítélték. Amikor pedig 1945 év végén bizonyossá vált, hogy Magyarország területéről is megkezdhetik a kitelepítést, a kormány az 1941-es népszámláláson magukat német nemzetiségűnek és/vagy anyanyelvűnek vallók kitelepítése mellett döntött. A „német kérdés” radikális rendezésével kapcsolatban kétségtelenül léteztek külpolitikai kényszerek, de tagadhatatlan, hogy a magyar kormánypártok maguk is szorgalmazták a magyarországi németek Németországba való áttelepítését, jelentős mértékben az etnikai homogenizáció, valamint a belső és külső telepítések okozta gazdasági és társadalmi feszültség enyhítésének reményében.

Hartán a *malenkij robotra* összegyűjtendő kontingenst több lépésben állították össze. Először 40 férfit állítottak elő január 2-án, majd január 5-én házról-házra haladva szedték össze a következő elszállítandó csoport tagjait.⁴³ Egy visszaemlékezés szerint azonban volt még legalább egy akció január 21-én, amikor 22 férfit és 3 nőt hurcoltak el.⁴⁴ A közvetlenül érintettek számáról a mai napig nincs konszenzus. Egyes források 393 személyről számolnak be.⁴⁵ Ezzel szemben a hartai előljáróság 1945. március 26-án 269 személyt számolt össze,⁴⁶ decemberre pedig 251 főre módosították az adatokat (6. táblázat).

6. táblázat

*A malenkij robotra elhurcolt hartai polgári személyek*⁴⁷

Hartáról elszállított polgári férfiak	149
Hartáról elszállított polgári nők	78
Más községekből elszállított hartai polgári személyek	24
Elszállított hartai polgári lakosság összesen	251

⁴³ Halasi 2003: 213.

⁴⁴ John Knodel: *The Beginning of the Following Sorrowful Story*. DVHH Homepage. (http://www.dvhh.org/batschka/knodel_1945.htm – Utolsó letöltés: 2012. február 26.)

⁴⁵ Zielbauer 1990: 24.

⁴⁶ Harta község Elöljárósága a Honvédelmi Minisztériumnak. Harta, 1945. március 26. BKMÖL XXII. 337. 1. d. 70/1945.

⁴⁷ Harta község Elöljárósága az alispánnak. Harta, 1945. december 6. BKMÖL XXII. 337. 2. d. 3200/1945.

A Szovjetunióból első körben a betegek tértek haza 1947 áprilisában. Ezután október 29-én 53 nő tért vissza a faluba. 1949 végén újabb szabaduló csoportok érkeztek Hartára, de voltak olyanok, akik csak 1950–1951-ben léphettek ismét Magyarország területére.⁴⁸ A Szovjetunióban életüket vesztettek számáról nem áll rendelkezésre pontos adat, mivel az elhurcoltak száma sem tisztázódott megnyugtatóan, és az sem tudható, hogy közülük hányat küldtek a szovjet hatóságok Magyarországra helyett egyenesen Németországba.

A hartai „volksbundista gyanús” személyek közül 1945 februárja és május 30-a között negyvenen kerültek előzetes letartóztatásba. A dunavecsei járás rendőr-főkapitányságának politikai nyomozó osztálya kihallgatta a gyanúsítottakat, majd nagy részüket ideiglenesen a dunavecsei internálótáborban gyűjtötte össze. Rövid idő után átszállították őket a kalocsai internálótáborba, s ügyüket is ott helyben, a kalocsai népbíróságon tárgyalták.⁴⁹ A júniusban folytatott akció során három hullámban szállították el a faluból a Volksbund-tagsággal vádoltakat Dunavecseire, Kecskemétre és Kalocsára.⁵⁰ Utóbb a Kecskemétre kerülők ügyeinek nagy része is átkerült a kalocsai népbírósághoz. A pontos számok nem rekonstruálhatók ugyan, de Palotay Gyula lelkész augusztusban egy püspöknek írt levelében összesen kb. 200 internált személyt említett, s eszerint májust követően még minimum 150 fő került vizsgálati fogságba.⁵¹

A népbíróságok és a hartai közigazgatási iratok fondjaiban mindössze 154 személy tárgyalási jegyzőkönyve található meg. Sok per végződött felmentéssel, a 154-ből 49. A felmentett személyek is hónapokat töltöttek vizsgálati fogságban, tehát annak ellenére, hogy ártatlanságuk bizonyítást nyert, a megaláztatásból ők is kivették részüket. A hartaiak esetében a Volksbund-tagságot a legtöbb esetben vagyonelkobzással, hat hónap börtönnel és tíz év közügyektől való eltiltással büntették.⁵²

Az 1945. július 1-én megjelent 3820/1945. M. E. sz. rendelet értelmében a dunavecsei járásban is felállították a nemzethűséget vizsgáló igazolóbizottságot. Az igazolóbizottság végül októberben kezdte meg tevékenységét Hartán. 31 személyről megállapította, hogy a Volksbundban vezető szerepet játszott (ezért internálás, vagyonelkobzás járt), 166 személyt a szervezet tagjaként azonosított (ami munkaszolgálatot, vagyonelkobzást vont maga után), 5-en pedig Volksbund támo-

⁴⁸ Halasi 2003: 218.

⁴⁹ A főjegyző a főszolgabírónak, tiszti értekezletre. Kimutatás Hartáról. 1945. május 30. BKMÖL XXII. 337. 4. d. 879/1946.

⁵⁰ Palotay Kapi Béla püspöknek. Harta, 1945. június 16. EOL Dunán Innei Egyházkerület közigazgatási iratai. 21. d. 168/1945. Mindössze a június elején zajló akcióról vannak pontos adataink: ekkor 49 személyt vettek őrizetbe Hartán és szállítottak el Kecskemétre. Czibulka Márton rendőrpáncsnok a járási főjegyzőnek. Harta, 1945. június 9. BKMÖL XXI. 102. 708/1945.

⁵¹ Palotay Ordass püspöknek. Harta, 1945. augusztus 10. EOL BEEK 434. d. 778/1945.

⁵² Tánczos-Szabó 2005: 324.

gatonak bizonyultak (ami áttelepítési lehetőséget jelentett más községbe). A Volksbund gyanúsak jegyzékén szereplők már korábban igazolásra kerültek.⁵³

Az érintettnek talált családok esetében megkezdődött az ingó és ingatlan vagyonok leltározása, összegyűjtése, valamint az összeköltöztetés.⁵⁴ A kilakoltatás és a vagyon leltározása történhetett rendőrhatalósági intézkedés alkalmával (például internálás esetében), illetve akkor, amikor a Hartára érkező telepesek számára kívánták az ingatlanokat igénybe venni.⁵⁵ Nem egyszerre történt tehát az intézkedés foganatosítása, hanem lényegében folyamatosan. Amíg az érintettek ingatlanait nem vették igénybe, azok kötelesek voltak földjeiket a jó gazda gondosságával művelni.

A kitelepítésre való felkészítés szempontjából azonban a nemzethűségi vizsgálatok nem bizonyultak végleges jelentőségűnek, mivel a kormány 1945. december végén kiterjesztette a kitelepítendőkhöz az 1941-es népszámláláson magukat német nemzetiségűnek és/vagy anyanyelvűnek valló személyekre is.

A kitelepítés hartai menete a fennmaradt dokumentumokból többé-kevésbé rekonstruálható. A kitelepítettek pontos számának meghatározása azonban a források töredékessége, illetve ellentmondásai miatt teljes körűen ma már nem lehetséges. A hartai emlékezet egy a községi tanács irattárából származó 1966. augusztus 4-i – általam meg nem talált – beszámoló alapján 287 családot tart számon kitelepítettként.⁵⁶

Hartát a kitelepítés viszonylag későn, 1947 elején érte el, miután beindult a csehszlovák–magyar lakosságcsere. Addigra már lezajlott a Volksbund-tagok számonkérése, és ezzel szoros összefüggésben komoly méreteket öltött a községbe irányuló magyar nemzetiségű (a megyéből, illetve Vajdaságból áttelepült) szegényparasztág betelepítése is. Az igazolóbizottsági vizsgálatok pedig tovább bővítették azoknak a körét, akiknek az ingó és ingatlan vagyonát igénybe lehetett venni a folyamatosan érkező telepesek számára.

A kitelepítés Hartán több lépésben történt, s nagyobb megszakításokkal lényegében másfél évig tartott. 1947. január végén megérkeztek a községbe a kalocsai mentesítő bizottság tagjai, akiknek a segítségével összeállították azokat a listákat, amelyek a tervezett kitelepítés alapjául szolgáltak.

„Az elsősorban kitelepítendőkhöz névjegyzékén, mely nagy A betűvel van jelezve, összesen 1147 személy szerepel. Utána a német anyanyelvet, de magyar nemzetiséget vallottak szintén A, ill. A/1 jelzéssel: 1452 személy. A távollévők/hadifoglyok, Ukrajnába

⁵³ A Dunavecsei Járás Igazoló Bizottság Harta község Elöljáróságának. Harta, 1945. december 13. BKMÖL XXII. 337. 3. d. 3435/1945.

⁵⁴ Harta község Elöljárósága a Népgondozó Hivatal kerületi elöljáróságának. Harta, 1945. november 26. BKMÖL XXII. 337. 2. d. 2242/1945.

⁵⁵ Harta község Földigénylő Bizottságától a Nemzeti Bizottságnak. Harta, 1946. február 28. BKMÖL XVII. 36. 57NB/1946.

⁵⁶ Nagy 1969: 32.

szállítottak, internáltak C jegyzékén 1166 személy van, végül a még nyomozásra szoruló és E jelzéssel ellátott listán 883 személy van feltüntetve.⁵⁷

Miután a Mentés Bizottság elhagyta a települést, a III. sz. Áttelepítési Oszlop március 29-én 22 fővel megérkezett a faluba. A német nemzetiségű és anyanyelvű, volksbundista vagy SS katonát adó családokból mintegy 550 főt költöztettek össze Gara és Vaskút községekben.⁵⁸ A Hartán maradt, de kitelepítésre előjegyzettek összeköltöztetése is elkezdődött. Az idő ugyanis sürgetett, mivel április harmadik hetére várták az első nagyobb létszámú csehszlovákiai magyar betelepülő kontingenst. Bár a hatóság nagy erővel vonult ki a településre, nem sikerült minden listára felkerült személyt elérni. Sokan megszöktek a községből vagy ismerősöknél bújtak el, s így vonták ki magukat a hivatalos intézkedés alól. Az ő ingatlanait elkobozták és állataik eltartására zárgondnokot rendeltek ki.⁵⁹

Augusztus 13-án ismét nagy létszámú rendőri alakulat jelent meg a községben, s újra kezdődött a községből való végleges eltávolításra szánt lakosok összegyűjtése.⁶⁰ Az ő számukra és az április óta Vaskúton és Garán várakozó hartaiak közül azok számára, akik nem szöktek meg, ekkor vált valósággá a Németországba való kitelepítés. Augusztus 19-én indultak el a térségből az első vonatok Németország szovjet zónájába. A Kecelről kigördülő első szerelvénybe mintegy 1700 embert vagoníroztak be Hartáról, Császártöltésről, Hajósról és Nemesnádudvarról.⁶¹

1948. január 21-én és 28-án éjjel a rendőrség ismét razziát tartott a községben, és több mint 360 főt állított elő a kultúrházban.⁶² Az előírásnak megfelelően mindenki 20 kg élelmiszert és 80 kg egyéb poggyászt vihetett magával. A begyűjtötteket Budapestre szállították internálótáborba, ahol többségük csaknem egy hónapot várt a Németországba való elszállításra. Mivel a szovjet övezet nem kívánt 60 évesnél idősebbeket befogadni, 52 személyt visszaküldtek Hartára azzal a megjegyzéssel, hogy egy hozzátartozó vagy egy szomszéd eltartási nyilatkozata ellenében végleg mentesülnek a kitelepítés alól.⁶³

⁵⁷ Palotay Ordass püspöknek. Harta, 1947. február 21. EOL BEEK 453. d. 341/1947.

⁵⁸ Az Elöljáróság és a Nemzeti Bizottság levele a belügyminiszternek. Harta, 1948. március 20. BKMÖL XXII. 337. 14. d. 1053/1948; Jelentés a hartai közállapotokról. A vezetőjegyző a járási főjegyzőnek. Harta, 1947. április 19. BKMÖL XXII. 337. 7. d. 665/1947.

⁵⁹ Kimutatás azokról a kitelepítés alá eső személyekről, akik lakhelyüket elhagyták és élő állataik eltartására zárgondnokot rendelt ki az előljáróság. Harta, 1947. április 6. BKMÖL XXII. 337. 9. d. 1045/1947.

⁶⁰ A hartai vezetőjegyző a III. sz. Kitelepítési Oszlop Gazdasági Hivatalának. Harta, 1947. október 10. BKMÖL XXII. 337. 11. d. 3709/1947.

⁶¹ Sváb földből magyar föld. 1947.

⁶² A hartai javadalmak leltározása. Kecskemét, 1948. február 14. BKMÖL XXIV. 204. 50. d. 30468/1948.

⁶³ Vándor József miniszteri osztálytanácsos a hartai Elöljáróságnak. Budapest, 1948. február 21. BKMÖL XXIV. 204. 50. d. 30512/1948. Az érintettek vagyoni jogi szempontból ugyanolyan elbírálás alá estek, mint az áttelepítettek.

A községben tartózkodó német lakosság létszáma a későbbiekben is folyamatosan változott. Voltak, akik időről időre visszatértek a faluba, míg sokan megalapozott vagy rémhírek hatására elhagyták a települést.⁶⁴ 1948. április 5-ről 6-ra virradó éjjel a rendőrség ismételten razzitát tartott a községben, s mindenkit összegyűjtött, aki az áttelepítésre kötelezettek listáján szerepelt.⁶⁵ A kitelepítések végül csak 1948 nyarán zárultak le, miután Németország szovjet megszállási övezete nem fogadott többé magyarországi németeket.

A SZÁMONKÉRÉS TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

Az 1949 után Hartán megfigyelhető társadalmi és gazdasági folyamatok csak részben hozhatók összefüggésbe a németek kitelepítésével. A hatalomra került párt társadalmi és gazdasági „modernizációs programja” az alapvető változásokat illetően hasonlóan érintette a nem német származású falvakat is. A telepes községekben azonban kétségkívül bonyolultabb volt a helyzet, mivel a lakosság személyi összetétele 1945 és 1949 között radikálisan megváltozott, s eltérő anyanyelvű, kulturális hátterű csoportok kerültek egymás mellé. Ráadásul az újonnan érkezők a német közösség rovására jutottak ingatlanhoz, új egzisztenciájukat a kitelepítettek, s a helyben maradók egy része magántulajdonának rovására teremtették meg – s ebből a szempontból lényegében nem volt jelentősége annak, hogy saját kezdeményezésre vagy kényszermigránsként érkeztek a településre. Ez a körülmény a személy- és csoportközi viszonyokra még évtizedeken át rányomta a bélyegét.

A lakosság etnikai összetételének megváltozása, az együttélés problémái

Harta etnikai összetételének radikális megváltozása ellentétes irányú, részben önkéntességen alapuló, részben külső kényszerek által meghatározott migrációs folyamatok eredményeként történt. A németek kitelepítése mellett – részben azzal párhuzamosan – több mint 280, korábban más illetőségű, magyar nemzetiségű család telepedett le a faluban. A településre irányuló migráció anyagi előfeltételét a földreform és a Németországba való áttelepítésre kiszemelt németek ingatlanainak elkobzása teremtette meg. A tulajdonviszonyok radikális átrendezése (a földek, üzletek, házak, állatállomány „újraelosztása”) gyakorlatilag 1945 áprilisától 1948 októberéig zajlott kisebb-nagyobb megszakításokkal és intenzitással.

⁶⁴ A vezetőjegyző a Belügyminisztérium Népgondozó Osztályának. Harta, 1948. március 13. BKMÖL XXII. 337. 13. d. 481/1948.

⁶⁵ A vezetőjegyző a járási főjegyzőnek. Harta, 1945. április 23. BKMÖL XXIII. 732/d. 2. d. 52-82/1950.

1945 nyarának végéig főleg a nagybirtokok szétesztésából részesültek a hartai és környékbeli nincstelen vagy szegény (többnyire magyar nemzetiségű) parasztcsaládok. Voltak azonban már a földosztás kezdetén is olyanok, akik nem akartak a volt Teleki-uradalom területére költözni, hanem kifejezetten azt kérték a helyi Földigénylő Bizottságtól, hogy a faluban juttassanak nekik házat és birtokot a németek elkobzott vagy a jövőben még elkobzandó ingatlanaiából.⁶⁶ A legelső telepes-hullámmal érkező, Délvidékről menekült családok kívánságát a bizottság májusban maradéktalanul teljesítette is.⁶⁷

A Hartán új illetőséget szerzett magyar nemzetiségű lakosság származási helyét, szociális háttérét és motivációit tekintve nem volt homogén. A belső telepítések időszakában (1945. áprilisa és 1947. márciusa között) a migránsok egy része a régió településeiről érkezett, másik csoportjuk Jugoszláviából menekült. Az utóbbiak többsége még a világháború alatt költözött Vajdaságba, a szerb lakosság ingatlanaira. A másik kompakt csoport a székely áttelepítési program keretében érkezett a negyvenes évek elején Bukovinából a Délvidékre. Utóbbiak túlnyomó része nem maradt sokáig Hartán, hanem két hét tartózkodás után továbbköltözött a Dunántúlra.⁶⁸ 1947 márciusától már csak a Dél-Szlovákiából áttelepített magyar családok kaphattak ingatlant a településen.

A belső telepítés időszakában érkezők fő motivációja a nyomor előli menekülés volt. A megyei igénylők – jórészt sokgyerekes – nincstelen vagy kifejezetten szegény parasztok voltak, akik kihasználták a történelmi helyzetet, és a kitelepítendő németek ingatlanaiba való behelyezéstől remélték sorsuk jobbra fordulását. A Délvidékről menekültek helyzete hasonló volt, mert a háború alatt szerzett ingatlanokat és ingóságait nagy részét elvesztették és földönfutókká váltak. A felvidékiek ezzel szemben maguk is kitelepítettek voltak, akik nem anyagi haszonszerzés reményében, ráadásul nem is saját kérésükre, hanem irányítottan kerültek Hartára. Otthoni szociális háttérük az előző csoportokhoz képest kifejezetten jónak volt mondható. Ők nem nincstelenként érkeztek Hartára, ingóságait és állataikat magukkal hozhatták Csehszlovákiából.

A telepesek viszonyát és a különböző háttérű telepes csoportok kapcsolatát alapvetően meghatározták a tulajdonviszonyok átrendezése kapcsán szükség-szerűen felmerülő problémák. 1948-ban a hartai jegyző a telepesek attitűdjét a következőképpen foglalta össze:

„Községem társadalmát érintő fontosabb probléma az, hogy a község telepes község, melynek lakossága az ország különböző helyeiről, a Délvidékről és a Felvidékről

⁶⁶ Jegyzőkönyv a Pestmegyei Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tanácsának 1945. április 27-i üléséről. Kecskemét, 1945. április 27. BKMÖL XVII. 501. 10. d. 373/1945.

⁶⁷ Jegyzőkönyv a Pestmegyei Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tanácsának 1945. május 4-i üléséről. Kecskemét, 1945. május 4. BKMÖL XVII. 501. 10. d. 528/1945.

⁶⁸ Május 4-én 47 Bácskából kitelepített család érkezett Hartára. Május 12-én 20 székely család el is hagyta a települést. A hartai Földigénylő Bizottság a Pestmegyei Földbirtokrendező Tanácsnak. Harta, 1945. május 14. BKMÖL XVII. 501. 10. d. 610/1945.

került ide. Ezeknek egybeolvadása igen nehezen megy, csoportok alakultak ki, mely csoportok egymás elől elzárkózva igyekeznek kizárólag a maguk érdekeit szolgálni és érdekköreiket kibővíteni. Az egyéni önzés vezet nagyon sok, a demokrácia által kiemelt egyént, akik sajnos a közérdekről sokszor megfeledkeznek.”⁶⁹

A számonkérésből kimaradó és a kitelepítésére váró német lakosság viszonya a telepésekkel rendkívül feszült volt. A jogfosztott, ingatlanait vesztett őslakosok, valamint a kívülről érkező, mások ingatlanaiába behelyezettek még hosszú éveken át ferde szemmel néztek egymásra. A telepés csoportok megítélése azonban – főleg az idő múlásával – nem volt teljesen egységes a németek körében. Amíg a felvidékiek Hartára kerülését – a még sokáig élő ellenérzések dacára is – külső kényszernek látták, addig a környékbeli falvakból vagy a megye más településeiről érkezőket általában megvetették, hiszen azok önként jelentkezve, tudatosan akartak más tulajdonából részesülni.⁷⁰ A negyvenes években felnövő német lakosság sohasem felejtette el sérelmeit, a családok szétszakítását, az egzisztenciális veszteségeket. Életük végéig számon tartották, hogy melyik család házába kik költöztek be és a földjeiket kiknek osztották szét.

A falu őslakosai és a betelepültek közösségei lényegében sokáig egymás mellett éltek. Bár az első vegyes házasság már 1948-ban megkötöttet, a családok még hosszú évekig rossz szemmel néztek az eltérő etnikai hátterű fiatalok kapcsolatára.⁷¹ A vegyes házasságok száma valójában csak a hatvanas években nőtt meg.

Az elkülönülésre még az ötvenes években is lehetőséget kínált, hogy a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) összeállásakor a politika nem gördített akadályt az elé, hogy tisztán vagy többségében németekből álló tszcs-k jöjjenek létre. Ez a tévesztítés utolsó fázisáig (Hartán 1959-ig), a magánföldtulajdon felszámolásáig, sőt, lényegében még pár évvel az után is így maradt.

A közösségek egymástól való elhatárolódását egy ideig erősítette az az adottság is, hogy a betelepültek nagy része római katolikus, kisebb része pedig református volt. Az evangélikus egyházközség hívei szinte kivétel nélkül németek maradtak. Bár az istentiszteletek nyelve 1945-től kezdődően magyar volt, a közösség számára még az ötvenes években is lehetőség nyílt arra, hogy az istentiszteletek keretében megemlékezzenek a Hartát elhagyni kényszerülő rokonokról és ismerősökről.⁷²

A német származású hartaiak többsége a politika által szervezett „társadalmi események”-től ha csak tehetett, távol tartotta magát. Részben daczból, az átélt negatív élmények hatására, ugyanakkor részben óvatosságból, mivel az 1945–1948 között történelemből azt a tanulságot vonták le, hogy a németek jobban teszik, ha távol maradnak minden politikai állásfoglalást igénylő felnőtt és

⁶⁹ A vezetőjegyző a járás főjegyzőjének. Harta, 1948. május 3. BKMÖL XXIII. 732/d. 2. d. 52-82/1950.

⁷⁰ Interjú M. S.-sel és P. V.-vel. 3.

⁷¹ H. Barta 1999: 41.

⁷² Halasi 2003: 225.

ifjúsági szervezettől.⁷³ Ez a defenzív, inkább csak reagáló attitűd – ha enyhült is a hetvenes-nyolcvanas évekre – az idősebb generáció számára evidencia maradt élete végéig.

A németek részvétele a helyi hatalomban a kitelepítés és a tulajdonviszonyok átalakítása idején

A helyi hatalom szerkezete 1945–1948 között Hartán is jelentősen átalakult, a két világháború közötti struktúrával összevetve nehezen átláthatóvá és többszereplőssé vált. A virilizmus intézményét felszámolták, az egyházak direkt vagy indirekt befolyása a napi ügyekre háttérbe szorult, majd 1947 után meg is szűnt. A község életét irányító legfontosabb új helyi hatalmi központ lett az előljáróság, a nemzeti bizottság és a földigénylő bizottság, valamint a közigazgatás irányítását ellátó jegyző és az ő hivatala.

Az előző évtizedekkel szemben ebben az időszakban a pártpolitika közvetlenül megjelent a településen, ami az előljáróságok és a nemzeti bizottságok összetételében azonnal le is csapódott.⁷⁴ Az országos trendeknek megfelelően a Kiszgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt vezetésében Hartán is helyet kaptak a politikailag „feddhetetlenek” találtatott német őslakosok, míg a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Nemzeti Parasztpárt vezetésében és tagságában meghatározóan magyar nemzetiségű, többnyire telepesként Hartára érkező személyek tevékenykedtek. Nem véletlen, hiszen ez a két párt szorgalmazta a radikálisabban a németek számonkérését és kitelepítését. A kitelepítés megkezdése és a betelepülés előrehaladása során azonban a pártok delegáltjaiból álló hartai előljáróságon és nemzeti bizottságban radikálisan csökkent a németek aránya.

A német lakosság választójogát mind az 1945-ös nemzetgyűlési, mind az 1947-es országgyűlési választást szabályozó törvényekben jelentősen korlátozták. 1945-ben a Volksbund vezetőit, tagjait és támogatóit, valamint a magukat 1941-ben német nemzetiségűnek vallókat is kizárták a voksolásból,⁷⁵ két évvel később pedig azokat is, akik rákerültek a kitelepítendőket nyilvántartó listákra.⁷⁶ Az 1947-es választáson emiatt 1183 személy nem szavazhatott Hartán.⁷⁷

⁷³ „Az ő testvérei is vele együtt agrárproletárok voltak. Most mindegyiknek szép háza van, a TSZ-ben jól keresnek és a pártba mégsem akarnak belépni, mert mindegyiknek vagy felesége, vagy apósa, sógora érintve volt a kitelepítésnél.” Jegyzőkönyv a Hartai Új Élet Tsz MSZMP Alapszervezetének vezetőségválasztó üléséről. Harta, 1966. szeptember 2. BKMÖL XXXV. 4. 17. f. 8. őe. 98.

⁷⁴ Hartán is megjelentek a pártok programjait népszerűsítő agitátorok. Gottschall Péter közlése. Harta, 2011. augusztus 9.

⁷⁵ 1945. évi VIII. törvény a nemzetgyűlési választásokról. II. fejezet, 5. § (10). A német nemzetiségűek kizárását a 20550/1945. BM. sz. rendelet külön megerősítette 1945. október 4-én.

⁷⁶ 1947. évi XXII. törvény az országgyűlési választásokról. 6. § (4).

⁷⁷ Ideiglenes névjegyzék a parlamenti választásokhoz. Harta, 1947. augusztus 12. BKMÖL XXII. 337. 10. d. 2843/1947.

Az előjáróságot ekkor már nem választották, tagjait a nemzeti bizottság koordinálásával, a paritás elve alapján a pártok jelölték, ám tagságuk a község autonómiájának 1946 eleji felfüggesztése után szigorúan a járási főjegyző engedélyéhez volt kötve.

A fennmaradt közigazgatási iratok arról tanúskodnak, hogy az első testületben még jelentős részben megmaradtak a háború alatt választott német esküdtek, s csak elenyésző számban kerültek be nem német származásúak, jórészt az MKP delegáltjaiként.⁷⁸ Az előjáróság etnikai összetételének megváltoztatása Hartán több lépcsőben történt. A község autonómiájának korlátozásával lényegében egy időben, 1946. február 9-én a nemzeti bizottság javaslatára a járási főjegyző bejegyzésével újralakult a testület. Ekkor már a tagok 40%-a magyar nemzetiségű személy lett.⁷⁹ Mivel azonban a földigénylő bizottság panaszának a nemzeti bizottság helyt adott, a második bíró és az előjáróság két másik német származású tagja helyére is magyar nemzetiségű telepéseket neveztek ki.⁸⁰ A következő lépés 1947. november közepén történt, mivel az előjáróság több német származású tagja a német anyanyelvűek, tehát kitelepítendőek listájára került. Ekkortól a bírón kívül már csak két német származású helyi lakos maradt a testületben.⁸¹

A nemzeti bizottság tagjait a pártok és szakszervezetek delegálták és társadalomszervező, ellenőrző funkciókat látott el. A bizottság tevékenysége szerteágazó volt. Első lépésként újralakította a községi képviselőtestületet. A testület jogköreinek 1946. január 31-i felfüggesztése után a bizottság tett javaslatot a járási főjegyzőnek az Előjáróság névsorára is. Emellett később meghatározó szerepet játszott az igazolási eljárásokban és a különböző, a településen működő bizottságok létrehozásában is, de a község napi szintű működéséhez szükséges döntésekből is kivette a részét. Az előjárósággal és a termelési bizottsággal rendszeresen megbeszélte az aratással vagy a vetéssel kapcsolatos kérdéseket, az erdőgazdasági ügyeket vagy éppen a tejbeszolgáltatás rendjét. Kezdetben a nemzeti bizottság tagjainak többsége is hartai német volt, ám ezt a testületet is többször átalakították a következő években, és ennek során egyre több magyar származású telepés képviselő került be a tagok közé.⁸²

A földigénylő bizottság szintén sokrétű tevékenységet folytatott. Összeírta az elkobzás vagy megváltás alá kerülő földbirtokokat, a helyi földigénylőket, el kellett bírálnia, hogy azok a hatályos rendelkezések szerint jogosultak-e földjuttatásra. Emellett közreműködött az ingatlanok felosztásában, és

⁷⁸ Képviselőtestületi jegyzőkönyv. Harta, 1945. június 10. BKMÖL XXII. 337. 1. d. 1/1945.

⁷⁹ A járási főjegyző a hartai Nemzeti Bizottságnak. Harta, 1946. február 9. BKMÖL XXII. 337. 4. d. 439/1946.

⁸⁰ Jegyzőkönyv a hartai Nemzeti Bizottság és a Földigénylő Bizottság választmányának egyesített üléséről. Harta, 1946. február 18. BKMÖL XXII. 337. 4. d. 633/1946.

⁸¹ Jegyzőkönyv a kitelepítés és más okok miatt megüresedett előjárói tisztségi állások betöltése tárgyában tartott pártvezetői értekezletről. Harta, 1947. november 12. BKMÖL XXII. 337. 10. d. 2668/1947.

⁸² Jegyzőkönyv a hartai Nemzeti Bizottság 1945. április 13-i üléséről. Harta, 1945. április 13. BKMÖL XVII. 36. 12. d. 1/1945.

a földhözjuttatottak ideiglenes birtokba helyezésében is. Abban a kérdésben is állást kellett foglalnia, hogy a Megyei Földbirtokrendező Tanács által igényjogosultnak elismert, más településekről származó gazdák hartai betelepítésének előfeltételei biztosítottak-e.

Hartán 1945 áprilisa és májusa között az első és második földigénylő bizottság vezetője és tagjainak túlnyomó többsége német származású, többnyire kisgazdapárti őslakos volt.⁸³ A későbbiekben e bizottságból négy személy Volksbund-tagsága, négy további pedig német nemzetisége miatt kitelepítésre került.⁸⁴ Az Országos Földbirtokrendező Tanács 1945. május 24-én felfüggesztette a Pest megyei német településeken működő földigénylő bizottságok működését, és elrendelte új bizottságok alakítását. A Pest megyei Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tárgyaló Tanácsa 1945. június 7-i hartai kihelyezett ülésén nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy a bizottság tagjainak jelentős része még mindig német anyanyelvű lakosokból áll.⁸⁵ A bizottság összetételének radikális megváltoztatása végül 1945. december elején történt meg, a Pest megyei Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tárgyaló Tanácsának ismételt kihelyezett ülésén, amikor minden német származású személy kikerült a testületből. Ekkor vált véglegessé az is, hogy a hartai német származású „nemzethű” földigénylők csak a magyar jelentkezők igényeinek maradéktalan kielégítése után kaphatnak földet.⁸⁶

A hartai földigénylő bizottság viszonya az előljárással nem volt felhőtlen, különösen az után, hogy egyre nagyobb számban kerültek tagjai közé a községbe érkező telepesek. Az előljárásság őslakos tagjai érthető módon sokkal érzékenyebben reagáltak a hartai németeket érintő diszkriminációra és jogfosztásra, mint a telepesek, akik végeredményben ennek a helyzetnek köszönhették, hogy egy számukra addig ismeretlen településen új egzisztenciát teremthettek. Míg az előljárásság német származású tagjai – amennyire csak lehetett – igyekeztek a (német) közösséget fenyegető károkat minimalizálni, a telepesek elégedetlenek voltak, amikor esetenként hónapok teltek el Hartára kerülésük óta, s még mindig nem helyezték be őket hivatalosan új birtokukba, illetve a termelés anyagi feltételeinek megteremtése is akadozott. A helyzetet ráadásul tovább nehezítette, hogy a testületek hatáskörei nem voltak megfelelően elhatárolva egymástól, viszont együttműködésre voltak kényszerítve. A földigénylő bizottság körében időről időre felmerülő korrupció sem tett jót az emberi kapcsolatoknak.

1949 után a helyi hatalom szerkezete az előző évek kaotikus viszonyaihoz képest leegyszerűsödött. A hatalom immár a párt és a közigazgatás párt által

⁸³ Bercsényi 1983: 136.

⁸⁴ Az Előljárásság által kiadott igazolás a hartai Földműves Szövetkezetnek. Harta, 1947. május 5. BKMÖL XXII. 337. 8. d. 1465/1947.

⁸⁵ Jegyzőkönyv a Pestvármegyei Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tárgyaló Tanácsának hartai kihelyezett üléséről. Harta, 1945. június 7. BKMÖL XXII. 337. 1. d. 1356/1945.

⁸⁶ Jegyzőkönyv a Délpestvármegyei Földbirtokrendező Tanács hartai helyszíni tárgyalásáról. Harta, 1945. december 15. BKMÖL XVII. 36. 47/1945.

támogatott, egyben ellenőrzött vezetőinek kezében összpontosult. A tanácsrendszerre való áttérésnek megfelelően Hartán 1950. október 26-án alakult meg a községi tanács. A végrehajtó bizottsági (vb) tagok személyére a Hazafias Népfront tett javaslatot. Az elnök hartai őslakos lett, az MKP-, majd Magyar Dolgozók Pártja- (MDP) tag Kővári (Kachschtädter) Péter, a tagok között azonban kisebbségben voltak a német származásúak (Himpelmann Henrik, Nánai András – utóbbi járási tanács tag is lett, a kereskedelmi és ipari állandó bizottságot vezette).⁸⁷ A német származásúak alulreprezentáltsága csupán a hetvenes évek elejére szűnt meg.

A hartai pártvezetésben és a helyi tanácsban tehát kezdettől fogva voltak német származásúak, ők azonban természetesen nem a két világháború között a falu életét irányító jómódú családokból kerültek ki. A párttagok között a magyar származásúak és a betelepültek aránya még sokáig felülreprezentált maradt. A hivatalos pártrendezvények látogatottsága a németek részéről kifejezetten alacsonynak volt mondható. A helyi politikai elit kiválasztásának fontos jellemzője volt és maradt az egész szocialista időszakban, hogy a párttitkár és a tanács első embere sohasem lehetett egyszerre hartai őslakos, német származású személy.

Az új helyi politikai elitnek valóban komoly kihívással kellett szembenéznie, amikor arra törekedett, hogy az elmúlt évek különböző élményanyagai által befolyásolt közösségek közötti válaszfalak minél előbb leomoljanak. Az ideológiai előfeltevések is ezt követelték tőlük, de a gazdasági élet „szocialista”, a többség által egyáltalán nem rokonszenvesnek tartott újrászervezése is ezt diktálta számukra.

Gazdasági következmények

A hartai gazdaságok radikális átrajzolását egy 1951-ben kelt összesítés foglalja össze. A gazdaságok nagyságának vizsgálatakor az 1935-ös állapothoz képest az a legszembetűnőbb változás, hogy a 25 kat. hold feletti gazdaságok végleg eltűntek. Az 5 kat. hold alattiak számaránya 70%-ról 59%-ra csökkent, míg az 5–10, és a 10–20 kat. hold közöttieké jelentősen nőtt, előbbi 10,6%-ról 25%-ra, utóbbi pedig 8,6%-ról 23%-ra. A statisztika az agrárproletárok számát 1951-ben 133-ra tette.⁸⁸ A táblázatból nem rekonstruálhatók külön a német származású hartai őslakosok birtokviszonyai, de a gazdaságok nagyságában történt átrendeződés az általános kiegyenlítődés felé mutatott, és a korábban Hartára (is) jellemző óriási különbségek jelentősen csökkentek (7. táblázat).

⁸⁷ Jegyzőkönyv a Községi Tanács 1950. október 26-i megalakulásáról. Harta, 1950. október 26. BKMÖL XXIII. 732/a. 1. d; Nánai András: Életutam (részletek). (H. Barta 1999: 102.)

⁸⁸ A pillanatfelvétel 38 iparosról, 16 kereskedőről, 64 ipari munkásról, 260 gyári munkásról, 160 közalkalmazotról és 23 egyéb személyről emlékezik meg. Harta község Tanácsa VB. a Dunavecsei Járási Tanács VB. elnökének. Harta, 1951. december 23. BKMÖL XXIII. 732/d. 2. d. 52-120/1951.

7. táblázat

*A gazdaságok száma és nagysága Hartán 1951-ben*⁸⁹

Gazdaságok nagysága	Gazdaságok száma	Gazdaságok összterülete (kat. hold)
1 kat. hold alatt	106	56
1–3 kat. hold	298	513
3–5 kat. hold	195	661
5–8 kat. hold	200	1134
8–10 kat. hold	95	767
10–15 kat. hold	188	2071
15–20. kat. hold	80	1227
20–25 kat. hold	11	207
Összesen	1173	6636

A Harta közigazgatása alá tartozó terület a negyvenes évek második felében jelentősen csökkent. Az első földigénylő bizottság ugyanis a település birtokállományából több mint 3 ezer kat. holdat átengedett Fülöpszállásnak és Akasztónak, hogy az ottaniak földéhségét kielégítsék.⁹⁰ Emellett 1947 áprilisában Dunatétetlen néven a volt Teleki-uradalom területe is elszakadt Hartától, ott túlnyomó többségben a birtok korábbi alkalmazottai (250 család) kaptak saját földet a földosztáskor.⁹¹ Az új település 875 fővel kezdett önálló életet.⁹²

A Hartára betelepülők számára juttatott földbirtok átlagos nagysága egy 1947. májusi összesítés szerint 6 kat. hold volt.⁹³ Ez a birtoknagyság azonban nem volt kőbe vésve és szigorúan csak átlagnak tekinthető. A birtokok nagyságát alapvetően – a korrupciót nem számítva – az éppen rendelkezésre álló, szétosztható terület nagysága mellett a föld minősége, az eltartandó gyerekek száma határozta meg. A dél-szlovákiai betelepülőknek juttatott ingatlan nagysága átlagosan már 10–15 kat. hold között mozgott. A fenti kritériumok természetesen ez esetben is befolyásolták a földbirtokok nagyságát: a legkisebb juttatott földbirtok 2, a legnagyobb 25 kat. hold volt.⁹⁴ (Az eredetileg kitelepítésre szánt, de Magyarországon maradt németek tulajdonviszonyai is rendeződtek az ötvenes

⁸⁹ Harta község Tanácsa VB. a Dunavecsei Járási Tanács VB. elnökének. Harta, 1951. december 23. BKMÖL XXIII. 732/d. 1. d. 52-120/1951.

⁹⁰ Harta község Elöljárósága. Bizonyítvány. Harta, 1947. május 5. BKMÖL XXII. 337. 8.d. 1456/1947.

⁹¹ A vezetőjegyző a Dunavecsei Járás Szociális Titkárának. Harta, dátum nélkül. BKMÖL XXII. 337. 11. d. 3832/1947.

⁹² *Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára. 8. kötet.* 61.

⁹³ Délpestvármegyei Földhivatal. Megyei telepítési összesítés. Kimutatás. Kecskemét, 1947. május 31. BKMÖL XXIV. 204. 18. d. 6335/1947.

⁹⁴ Macho György telepítési biztos a Délpestvármegyei Földhivatalnak. Harta, 1948. március 14. BKMÖL XXIV. 204. 51. d. 30.822/1948.

évek elejére. A megyei tanács mezőgazdasági osztályának földbirtokrendező csoportja a 25 000/1948. I.M. és a 15 020/1949. F.M. sz. rendeletek alapján 141, korábban a korlátozó rendelkezések hatálya alá eső hartai német tulajdonos részére visszahagyta az általuk birtokolt, 10 kat. holdat azonban meg nem haladó ingatlant.⁹⁵⁾

A tulajdonviszonyok erőszakos átrendezése kapcsán felmerülő problémák természetesen lecsapódtak a telepesek egymáshoz való viszonyában, sőt, a különböző háttérű telepes csoportok kapcsolatában is. Az elégedetlenség legfőbb forrása természetesen a házak, az ingóságok, az állatállomány és a földtulajdon juttatásának kérdése volt. Az ellentétek már a betelepítés első fázisában is jelentkeztek, s nemritkán panaszlevelek megírásához is vezettek. T. D.-né például 1945. november 2-án felpanaszolta, hogy a Vajdaságból érkezők összetartanak és mások rovására egymást részesítik előnyben, miközben az ő már folyamatban lévő juttatását leállították. Felhívta a figyelmet egy sor elkövetett szabálytalanságra is, többek között arra, hogy a jugoszláviai csoport vezetői már másodszor vagy harmadszor cserélnek házat megérkezésük óta.⁹⁶

A konfliktusok tovább mélyültek, miután 1947–1948-ban megérkeztek Hartára a felvidéki telepesek, akik sérelmesnek tartották, hogy a legtöbb család az otthon hagyott földeknek csupán a töredékét kapta meg, s felülvizsgálatot kértek a házak elosztásának ügyében is. „A korábbi telepítésű délvidékiek és nincstelen beltelepesek a legjobb sváb ingatlanokat már igénybe vették. Szükségesnek tartanánk, hogy ha a lakóházakban való elhelyezés kérdését a kormánybiztoságnak egy külön szerve bírálná el és ennek során biztosítanák részünkre azt a lehetőséget, hogy mi, akik vagyont hagyunk Szlovákiában, elsősorban lennénk igényeinknek megfelelő módon kielégítve.”⁹⁷ Érdekeik hatékonyabb képviseletének érdekében megkísérelték elmozdítani az egyébként Jugoszláviából, de nem a telepesekkel érkezett telepfelügyelőt is, és egy velük érkezett honfitársukat akarták a helyére ültetni.⁹⁸ Kezdeményezésük azonban nem járt sikerrel, mert a Délpestvármegyei Földhivatal a telepfelügyelő munkájával meg volt elégedve.

A felvidékiek sem képezték azonban homogén egységet, s azért hogy az egyes településekről érkezettek lehetőleg ne kerüljenek hátrányos helyzetbe az ingatlanok szétosztásakor, a kérdésért felelős telepítési bizottságban egy-egy diószegi,

⁹⁵ A Bács-Kiskun Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztály Földbirtokrendezési Csoportjának határozata. Kecskemét, 1950. augusztus 10. BKMÖL XXIII. 732/d. 3. d. 81-206/1951.

⁹⁶ T. D.-né panasza. Harta, 1945. november 2. BKMÖL XXII. 337. 2. d. 2859/1945.

⁹⁷ A felvidéki telepesek levele a Miniszterelnöknek. Harta, 1947. július 29. BKMÖL XXII. 337. 10. d. 2636/1947.

⁹⁸ Jegyzőkönyv. Harta, 1947. augusztus 18. BKMÖL XXII. 337. 10. d. 2903/1947. A telepfelügyelőket a tulajdonviszonyok átalakításának szakszerűbbé és zökkenőmentesebbé tételére, valamint a termelés folyamatosságának biztosítására, a telepesek gazdálkodásának irányítására nevezték ki. Hartán 1946 júniusában nevezték ki a telepfelügyelőt, Ember Jánost.

nagyfödemesi, nagymácsédi, gútori, csölösztoi, tejfalui, garamlöki és ágonyíri gazda is helyet kapott.⁹⁹

Az ötvenes évek elején végül több olyan német személy is visszatért Hartára, aki korábban évekre eltűnt a településről. Voltak közöttük olyanok, akiket annak idején más falvakba telepítettek ki, de voltak olyanok is, akik a kitelepítések lezárulásáig illegálisan tartózkodtak a szomszéd falvakban, kivonva magukat ezzel az otthon maradtakat sújtó rendelkezések alól. 1950 után megtorlás nélkül visszatérhettek a községbe, s bár mindenüket elvesztették, ismét hartai lakosok lehettek. Közülük jó néhányan idővel visszavásárolták a telepesektől házaikat és földjeiket is.

A hartai telepeseknek megérkezésük és a birtokba való behelyezésük után több, gazdálkodással kapcsolatos gyakorlati problémával kellett szembesülniük az 1940-es évek második felében. Sokuk számára gondot okozott, hogy nem válhattak gyorsan a számukra kijelölt ingatlan tulajdonosaivá, és egy ideig csak művelésre kapták meg a földet. A kusza bérleti viszonyok miatt ráadásul az is többször előfordult, hogy a kiutalt területet feles részben már művelte valaki.¹⁰⁰ Mindemellett a termelési körülmények sem voltak ideálisak. Egyfelől sokuk számára ismeretlenek voltak a helyi adottságok, s ez már eleve korlátozta a munka hatékonyságát, másfelől ebben az időben folyamatosan kevés volt a vetőmag és a talaj előkészítéséhez szükséges igásállat; arról nem is beszélve, hogy a korábban nincstelen vagy csupán egy-két holdon gazdálkodó telepesek eleve nem rendelkeztek azzal a generációról-generációra átörökített tudással és tapasztalattal, amely a birtokok hatékony műveléséhez elengedhetetlenül szükséges volt. Mivel takarmányból sem állt elegendő mennyiség rendelkezésre, a hartai telepfelügyelőnek és a jegyzőnek többször is interveniálnia kellett az illetékes megyei hatóságoknál, hogy a Dél-Szlovákiából áttelepítettek állatainak biztosítsanak élelmet.¹⁰¹

A fenti problémák mellett egyes telepesek termeléshez való hozzáállása is komoly kívánnivalót hagyott maga után. A korabeli dokumentumokban gyakran visszaköszönő megjegyzés, hogy a juttatottak egy része nem műveli földjét, sőt, némelyek a vetőmagot borra cserélik el. Az is előfordult, hogy a nagy nehezen beszerzett trágyát eladták a szomszédos települések gazdáinak. Török János, a megye kommunista országgyűlési képviselője a fennálló problémák miatt az MKP Dunavecsei Járási Titkárságához fordult, kérve, hogy vizsgálják ki a hartai állapotokat.

„Nagy megdöbbenéssel értesültem arról, hogy a Harta községben lakó telepesek túlnyomó részben a földjeiket nem művelték meg, és így óriási földterületek maradtak bevetetlenül. Számosan a telepesek közül a vetőmagot borért cserélték be, amit megittak, az illetékesekkel pedig azt akarták elhíttetni, hogy a búzát ugyan elvetették,

⁹⁹ A Betelepítő Csoport vezetője a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság Sajtóosztályának. Harta, 1948. március 2. BKMÖL XXIV. 204. 50. d. 5. t. 30614/1948.

¹⁰⁰ A felvidéki telepesek levele a Miniszterelnöknek. Harta, 1947. július 29. BKMÖL XXII. 337. 10. d. 2636/1947.

¹⁰¹ A vezetőjegyző a főispánnak. Harta, 1947. július 6. BKMÖL XXII. 337. 9. d. 2313/1945.

de a varjak kiszedték. Amíg a sváb házakban visszahagyott élelmiszerkészletből tartott, addig ettek-ittak, de nem dolgoztak és semmi hajlandóságot nem mutattak arra, hogy beilleszkedjenek a termelésbe és megbecsüljék a demokrácia ajándékát: a földet, amit kaptak.”¹⁰²

Török sommás megállapítása természetesen nem fedte teljesen a valóságot, még ha kétségtelenül voltak is olyan telepések szép számmal, akik esetében a helyzetértékelés pontos volt. Ezek egy részét ki is mozdították az ingatlanokból. A telepések jelentős részét – mindenekelőtt a Felvidékről érkező családfőket – azonban sokkal inkább a fent említett termelési problémák akadályozták az eredményes földművelésben.

A földművesszövetkezet 1946. március 10-én alakult meg Hartán 30 fő belépésével. Egy kivétellel mindannyian telepések voltak, akiket a Volksbund-tagok elkobzott házaiban helyeztek el, viszont még nem rendelkeztek saját földdel. A szövetkezetbe egy darabig nem léphettek be azok a német őslakosok, akik nem részesültek földjuttatásban, később viszont már nem is akartak tagok lenni, mert néhány év múlva új szövetkezeti formákban kezdték meg a termelést.¹⁰³ A földművesszövetkezet 1949-ig párhuzamosan működött az 1100 taggal rendelkező, lényegében tetszhalott állapotban lévő Hangya-szövetkezettel. Ekkor központi rendelkezésre összehívták a helyi Hangya utolsó közgyűlését és a néhány megjelent üzletrésztulajdonossal kimondatták a két szövetkezet egyesülését – lényegében a Hangya felszámolását.¹⁰⁴

1949. november 19-én alakult meg a 3-as típusú (tulajdonképpen termelőszövetkezet) Lenin tszcs, amelynek tagsága vegyes volt. Túlnyomórészt magyar származásúak (főleg délvidékiek és néhány felvidéki) léptek be, de a szegényebb hartai németek közül is csatlakoztak az új, zömével gyenge földekkel rendelkező szövetkezethez.¹⁰⁵ A belépést választók számára a döntésben meghatározó érv a gazdasági kényszer volt. Többségük ugyanis nem rendelkezett fogattal, gazdasági felszereléssel, sőt, termelési tapasztalattal sem. Az sem volt elhanyagolható szempont, hogy a tagosítások során kedvezményekhez juthattak oly módon, hogy a gazdasági közösség „privilegizált” státusa révén jobb földekhez is hozzájuthatott.¹⁰⁶

Az ötvenes évek elején aztán egyre-másra alakultak a 2-es típusú termelőszövetkezeti csoportok, szám szerint 12. Ezek között voltak vegyes tagságúak is, ám a belépést többségében alapvetően a különböző származású közösségekhez való tartozás határozta meg.¹⁰⁷ Így alakultak tisztán német tszcs-k és

¹⁰²Török János országgyűlési képviselő levele az MKP Járási Titkárságának. Harta, 1948. január 14. BKMÖL XXXV. 4. 12. óe. 172.

¹⁰³Bercsényi 1983: 140, 145.

¹⁰⁴Paládi-Kovács 2007: 220.

¹⁰⁵Nagy 1969: 32.

¹⁰⁶Hatvani 1983: 14.

¹⁰⁷Hatvani 1983: 15; R. T. 1959.

voltak olyanok is, amelyek főleg felvidékiekből vagy délvidékiekből szerveződtek. Ezek a szövetkezetek viszonylag kis művelési területtel rendelkező egységek voltak, ahol a tagok a legfontosabb talajelőkészítő munkákat együtt végezték ugyan a közös táblákon és a vetésforgót is egyeztették, ezen túl azonban önállóan dolgozhattak. „A német parasztok a tszcs-kben benne voltak, mert azt még bevette a gyomruk, hogy a saját kocsijukkal, lovukkal mehettek dolgozni.”¹⁰⁸ Ennek a társulási formának is megvolt az az előnye, hogy védelmet nyújtott a további tagosítások fenyegetésével szemben. Ráadásul a tagság ténye már önmagában is mérsékelte a beadási terheket.¹⁰⁹ Nem mindegyik tszcs bizonyult azonban életképesnek, néhány közülük rövid idő elteltével feloszlott vagy beolvadt egy másikba.

A korszakra jellemző beszolgáltatási kényszertől – származástól függetlenül – a falu több gazdája szenvedett. A kötelező beadás, az állami felvásárlás, az irracionálisan magas adók és büntetések a hartai parasztságot is a kétségbeesés szélére sodorták. A „kulákság elleni harcnak” valójában nem voltak etnikai aspektusai. Nemcsak német származásúak kerültek fel ugyanis a listára, kitéve ezzel őket a fokozott zaklatásnak, az erőn felüli beszolgáltatás kényszerének, hanem a Felvidékről és Délvidékről érkezettek is.¹¹⁰

Azoknak a jelentős részben német származású földműveseknek, akik a negyvenes évek második felében elvesztették földjeiket, vagy akik az új viszonyok között nem kívántak, esetleg nem tudtak többé mezőgazdaságból élni, hosszú ideig az iparosítás kínált menekülő útvonalat. Egy 1951-es, decemberi tanácsi nyilvántartás szerint ekkortájt 304 hartai illetőségű ipari és gyári munkás volt bejelentve a településen.¹¹¹ Ők vagy az épülő Sztálinvárosban, vagy pedig Budapesten próbáltak szerencsét.¹¹²

1956 Hartán is felkavarta az indulatokat. Október 26-án tüntetést szerveztek és ledöntötték a szovjet emlékművet, a középületekről pedig eltávolították a kommunista jelképeket.¹¹³ A forradalomnak mindenekelőtt rendszerkritikus aspektusa volt, és a lakosság alapvetően a tszcs-k feloszlását kívánta elérni. Mivel azonban a tulajdonviszonyok erőszakos átrajzolása a negyvenes évek második felében még élénken élt az egykori német tulajdonosok emlékezetében, többükben felvetődött a betelepítések előtti állapotok helyreállításának gondolata is. A kultúrházban összegyűlt tömeget azonban az evangélikus lelkész sikeresen lecsendesítette, így bár néhány megjelent csizmaszárában ott voltak a kések, a gyűlésen végül nem történt erőszak.¹¹⁴ Mindössze annyi történt, hogy

¹⁰⁸Interjú P. G.-vel. 7.

¹⁰⁹Hatvani 1983: 15.

¹¹⁰Rabai József felvidéki gazda például 13 kat. holdon, míg a Délvidékről áttelepült Fricsa József 9 fős családjával 14 kat. holdon gazdálkodott. Hatvani 1983: 13.

¹¹¹Harta Község Tanácsa VB. a Dunavecsei Járásai Tanács VB. elnökének. Harta, 1951. december 23. BKMÖL XXIII. 732/d. 1. d. 52-120/1951.

¹¹²Közülük sokan később, a térszek virágzása idején visszatértek és a településen vállaltak munkát.

¹¹³Tóth (szerk.) 2001: 463.

¹¹⁴Halasi 2003: 227.

a frissen alakult nemzeti bizottság kiszorította a község vezetőségéből a kommunistákat.¹¹⁵ A tszcs-k közül állítólag egyedül a német tagságú Hunyadi bomlott fel ebben a két hétben, míg az Új Élet felosztotta a közös állatállományt a tagok között.¹¹⁶

A forradalom után a falu életét leginkább befolyásoló állami intézkedés a magán földtulajdon végleges felszámolása és a mezőgazdasági népesség új típusú téeszekbe kényszerítése volt.¹¹⁷ Hartán ez a folyamat 1959 elején zajlott le. A tszcs-k felszámolásával a jórészt német származású középparasztokból álló Új Élet vezetőit is döntés elé állították: vagy egy új típusú termelőszövetkezetet alakítanak, vagy a községben már korábban megalakult Lenin Tsz-be, vagy a szintén politikai nyomással átalakult, Tóth V. Imre által irányított vegyes tagságú Béke Tsz-be lépnek be.¹¹⁸ Mivel a vezetőség szeretett volna „egyívású” etnikai közösségben tovább dolgozni, a saját téesz-alapítás mellett döntött.¹¹⁹ Az Új Élet tagjai azonban úgy határoztak, hogy megválogatják, kit vesznek fel a jelentkezők közül és csak a komoly termelési tapasztalattal rendelkező német középparasztok csatlakozását támogatták.¹²⁰ A többi tszcs habozó tagságát – meggyőzéssel vagy szükség esetén nyomásgyakorlással – beléptették az engedélyezett három Tsz valamelyikébe.¹²¹

A gazdasági kényszerek hatása miatt azonban a főleg német tagságú Új Élet Tsz sem őrizte meg sokáig etnikai homogenitását. A terjeszkedés, a növekvő munkaerőszükséglet, a dunatetőtleni, tisztán magyar tagságú Rákóczi Ferenc Tsz-szel való 1963-as egyesülés eredményeként lényegében ez is vegyes tagságúvá vált.¹²²

¹¹⁵Beszámoló az 1959. október 9-i taggyűlés elé. Név és dátum nélkül. BKMÖL XXXV. 4. 4. f. 17. cs. 3. óe. 10.

¹¹⁶Hatvani 1983: 15.

¹¹⁷A kollektivizálásról, s annak gazdasági és társadalmi összefüggéseiről lásd Varga 2001.

¹¹⁸H. Barta 1999: 61.

¹¹⁹H. Barta 1999: 61. „A 3. téesz nagyon nehezen állt össze. A sváb gazdag parasztok, azok passzív rezisztenciát választottak. Addig csúrték-csavarták, hogy még mindig nem alakult meg... A legkeményebb népi németajkú hartaiak bekeményítettek, és nem mentek se az erdélyihez (Oláh Pál, Lenin Tsz – E. F.), se a bácskaihoz (Tóth V. Imre, Béke Tsz – E. F.), hanem... a Romvári Henrik bácsi, egy Knodel, aki a járási tanácsnak a mezőgazdasági osztályán dolgozott, megszervezte ügyes diplomataként, hogy csinálunk mi gyorsan egy másik Tsz-t.” Interjú P. G.-vel. 7.

¹²⁰Hatvani 1983: 18.

¹²¹„Éppen a vőtársamnál tanyáztam, amikor jöttek az agitátorok. Traktorosok a Solti Gépállomásról. Eleinte még szépen mondogatják – ha már ott vagyok, nekem is – később azonban, hogy nem hajlunk a szóra, begorombulnak. Egyikük előkapja a pisztolyát, és az orromnál lóbázza...” Hatvani 1983: 17.

¹²²1959-ben az Új Életnek 77 alapító tagja volt, 1960-ra a taglétszám felszökött 250-re. A létszám ettől kezdve folyamatosan emelkedett. Hatvani 1983: 18.

KITEKINTÉS

Az 1960-as évektől kezdve megindult a hartai lakosság különböző etnikai háttérű és eltérő élményanyaggal rendelkező csoportjainak összecsiszolódása. A negyvenes évek diszkriminatív légkörét és az egzisztenciális veszteségeket az akkoriban már felnőtt német lakosság persze sohasem feledte el (és számon is tartotta), de az évtizedek múlásával az ellenérzések fokozatosan oldódtak. Ennek persze több oka is volt. Egyfelől az érintettek folyamatosan érezték a párt szabad véleménynyilvánítást akadályozó, a negyvenes évek eseményeinek nyilvános megvitatását tabusító, reguláló akaratát. Másfelől a egyes házasságok egyre növekvő aránya, és a fiatalabb, már közös iskolában tanuló generációk baráti kapcsolatai is a lassú megbékélés irányába hatottak. A feszültség oldásában természetesen a közös munkahelyek is fontos szerepet játszottak.

A mezőgazdaság 1959-es átszervezésére a kezdeti ellenérzések és nehézségek dacára sikertörténetként emlékeznek Hartán. A hartai téészek a hetvenes évekre már egyértelműen az ország legsikeresebb nagyüzemei közé tartoztak, s a gazdasági eredmények viszonylag gyorsan lecsapódtak a lakosság életszínvonalában is, mivel a foglalkoztatottak jelentős része (az idővel a háztáji gazdaságot is engedélyező) valamelyik téész alkalmazásában állt. „Az 1970–80-as években a falu prosperált, és az infrastruktúrában, életminőségben a magyarországi átlagnál kicsit jobb helyzetbe jutottunk.”¹²³

A Lenin és a Béke Tsz-ben kezdettől fogva dolgoztak német származású őslakosok, de az Új Élet is vegyes tagságúvá vált a hatvanas évek közepére. Ráadásul a két önmagában is erős téész, az egykori Béke és az Új Élet, a hatékonyság növelése érdekében 1974-ben egyesült Erdei Ferenc Tsz néven. A mezőgazdasági üzemek így egyfajta kohóként is funkcionáltak: a napi érintkezés „kényszere” miatt szükségszerűen oldották a német származású őslakosok és a betelepült családok közötti ellenérzéseket.

Az 1945–1989 közötti időszak egyik fontos következménye volt azonban, hogy felgyorsult a német lakosság asszimilációja. Az anyanyelv használata fokozatosan visszaszorult a privát szférába, majd az idősebb generáció kihalásával a nyolcvanas évekre egyre kevesebben maradtak, akik egymás között még németül beszéltek. A kétségtől pozitív erőfeszítések ellenére (nemzetiségi táncegyüttes, német nyelvoktatás az iskolában, helytörténeti múzeum és szakkör alapítása) a korábbi falusi társadalom felbomlásával, a gazdasági keretek és az életforma radikális átalakulásával, valamint a vegyes házasságok számának növekedésével az egykor német közösség identitásában a rendszerváltás idejére az anyanyelv helyett a kultúrához való kötődés, a közös származás tudata, valamint a szocialista érában is jelentős gazdasági sikereket felmutató szülőfaluhoz fűződő érzelmi kötelek váltak dominánssá.¹²⁴

¹²³Interjú P. G.-vel. 8.

¹²⁴A 2001-es népszámlálás adatfelvételekor már csak 246-an (5,4%) vallották magukat német nemzetiségűnek, anyanyelvűnek pedig 68-an (1,5%). A német kultúrához és hagyományokhoz

FORRÁSOK

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL)

V. 336. Harta Község iratai.

XVII. 36. Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok. A Hartai Nemzeti Bizottság iratai.

XVII. 501. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tárgyaló Tanácsának iratai.

XXI. 102. A dunavecsei járás főjegyzőjének iratai.

XXII. 337. Harta község iratai.

XXIII. 732/a. Harta Község Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek.

XXIII. 732/d. Harta Község Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok.

XXIV. 204. A közigazgatás területi szakszervei. A Dél-Pest megyei Földhivatal iratai.

XXXV. 4. Az MKP–MDP–MSZP iratok gyűjteménye. Az MSZMP Dunavecsei Járási Bizottsága és alapszervezeteinek iratai.

Evangélikus Országos Levéltár (EOL)

Bányai Evangélikus Egyházkerület (BEEK) Püspöki Hivatal iratai

Dunán Inneni Egyházkerület közigazgatási iratai

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-B-1-at. 13. d. 319/1948. Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalának iratai. Hartai kitelepítési névjegyzék.

Néprajzi Múzeum, Etnográfiai Adattár

000.732. Mészáros Gyula: Harta, Dunapataj, Kalocsa. (Kézirat, dátum nélkül, feltehetően a századforduló táján.)

Pest Megyei Levéltár (PML)

PPSK IV. 401. a. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Főispánjának bizalmas iratai

Interjú P. G.-vel, 2006. január 5-én, készítette Eiler Ferenc. MTA TK Kisebbségkutató Intézet

Interjú M. S.-sel és P. V.-vel, 2006. november 25-én, készítette Eiler Ferenc. MTA TK Kisebbségkutató Intézet

Interjú J. G.-vel, 2007. március 4-én, készítette Eiler Ferenc. MTA TK Kisebbségkutató Intézet

John Knodel: *The Beginning of the Following Sorrowful Story. DVHH Homepage.* (http://www.dvhh.org/batschka/knodel_1945.htm – Utolsó letöltés: 2012. február 26.)

Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok község és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, 1934.

Az 1941. évi népszámlálás. I. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest 1947.

Az 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. Budapest, 1993.

410-en kötődtek (9%), és családi, illetve baráti körben 167-en (3,7%) használták a német nyelvet. *Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés.* 2002. 167.

- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (szerk.) 2004: *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Budapest.
- Magyarország Földbirtokosai és földbérlei. (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján.* 1937. Budapest.
- Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára.* 8. kötet. Bács-Kiskun megye. Budapest, 1996.
- Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés.* Budapest, 2002.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bercsényi József 1983: A hartaiak és a szövetkezés. In: Gallé Tibor (szerk.): *Adalékok Harta történetéhez*. Budapest, 124–150.
- Erdei Ferenc 1977: *Futóhomok*. Budapest.
- Fél Edit 1935: *Harta néprajza*. Budapest.
- H. Barta Lajos 1999: *Harta... és hartaiak mondják kétezer küszöbén*. Solymár.
- Halasi László 2003: *A Hartai Evangélikus Egyház története 1723–2003*. Harta.
- Hatvani Dániel 1983: *Negyedszázad után a hartai Erdei Ferenc Tsz.* Kecskemét.
- Király László 1981: Az „amerikai utas” agrárfejlődés Bács-Kiskunban a második világháború előtt. In: Király László (szerk.): *A kapitalizmus kora*. Kecskemét, 5–69.
- Klein, Bruno 1942: Hartnäckig und eisern entschieden sind die Batschkadeutschen. *Deutsche Zeitung* 1942. május 13. 4.
- Nagy Béla 1969: *20 éves a hartai „Lenin” Tsz. Adalékok Harta község és a hartai „Lenin” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet történelméhez*. Budapest.
- Paládi-Kovács Attila 2007: Azok az ötvenes évek falun. *Ethnographia* (118) 2–3. 219–225.
- Schmel Péter 1983: Harta. In: Gallé Tibor (szerk.): *Adalékok Harta történetéhez*. Budapest, 9–58.
- Spannenberger Norbert 2005: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest.
- Sváb földből magyar föld. *Szabad Nép* 1947. augusztus 24. 7.
- Sz. Körösi Ilona 1992: Paraszti értékrend két nemzetiségi közösségben. In: Bárh János (szerk.): *Dunatáji találkozás*. Kecskemét, 85–90.
- Tánczos-Szabó Ágota 2005: Népbíróóságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között. In: Szabó Attila (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XX*. Kecskemét, 315–332.
- Tilkovszky Loránt 1978: *Ez volt a Volksbund: A német népcsoport-politika és Magyarország: 1938–1945*. Budapest.
- Tóth Ágnes 1998: *Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben*. Kecskemét.
- Tóth Ágnes (szerk.) 2001: *1956. Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára*. 2. kötet. Kecskemét.
- Varga Zsuzsanna 2001: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest.
- Zielbauer György 1990: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–1955*. Szombathely – Vép.